

Iványosi-Szabó Tibor

Hetedfél évszázad

Lélekben felkészültem arra, hogy lezárom kutatómunkámat, és nem készítek több tanulmányt. Az elmúlt évben már – „solutus omni fenore” – ennek megfelelően formáltam át céljaimat, rendeztem be napjaimat. A *Forrás* kezdeményezése nyomán ezen mégis változtatnom kellett. A hasonló évfordulók kihívásait, a hasonló felkéréseket vállalni kell. Az elszánásnak érthetően további okai is vannak. Kezdem talán a leginkább személyes jellegűvel. Kecskeméthez ugyanis nemcsak az köt, hogy itt születtem, és egyetemi éveimtől eltekintve itt élek, hanem az is, hogy eleim immár négyszáz év óta itt keresték boldogulásukat. Iványosi Jakab – akkor már tősgyökeres és számottevő adót fizető gazda – neve megtalálható nemcsak a város ránk maradt legrégebbi (1662. évi) adókönyvében, hanem a különféle nyilvántartások bizonyosságai szerint társaira háruló terhekből a következő negyedszázadban is bőségesen kivette részét, és végül a város szolgálatában lelte halálát. Dédapám pedig 1848-ban kecskeméti nemzetőrként a szabadságharc katonája lett.

A város múltjához való mélyebb kötődésemet mégis az alapozta meg, hogy egyetemista koromban kutatni kezdtem a szabadságharc alatti történelmét, majd alkalmam nyílt arra, hogy a nyári szünetben a levéltárban dolgozzak. Így már ekkor megismerhettem ritka gazdag kora újkori anyagát. Az akkor szerzett tájékozódási pontok, az akkor létesült személyes kapcsolatok készítettek azután arra, hogy közel két évtizedes tanári-szakfelügyelői munkámat feladva a megyei levéltár igazgatását elvállaljam. Immár négy és fél évtizede, hogy a Homokhátság, megyénk és Kecskemét írott emlékeinek gondozásán, gyarapításán túlmenően annak múltjával is elmélyülten foglalkozhatok.

A viszonylag széles körű kutatásaim középpontjában mindvégig a „hírös város” állt. A rendi-feudális társadalom korában keletkezett források feltárása és az ezek alapján készült tanulmányaim során felfigyeltem reformkori gazdaságában és társadalmában kitapintható erőteljes változásokra, amelyeknek az elemzése a kandidátusi fokozat megszerzését eredményezte. Ezt követően Kecskemét monográfiájának a tervezésekor a szerkesztő az 1686 és 1849 közötti bő másfél évszázad eseményeinek a feltárását és bemutatását adta feladatul. Elkészítésének szakmai elismeréseként kaptam meg a „MTA doktora” tudományos fokozatot, majd a monográfia megjelenése után váratlan megtiszteltetésként beválasztottak a város díszpolgárai közé.

Mivel én is vallom, hogy jobb adni, mint kapni, elhatároztam, hogy gazdag forrásaink alapján a következő évtizedben a város monográfiájában érthetetlenül elsikkadt kora újkori történelmét – a témán belüli korábbi kutatásaimat, publikációimat folytatva és kiegészítve – alaposabban feltárom és bemutatom. Ennek érdekében a Nemzeti Kulturális Alapprogram és a megyei levéltár támogatásával előbb újabb fél tucat kötetben adtam közre a kora újkor legjelentősebb forrásait. Ezen előkészületek után másfél tucatnyi tanulmány elkészítésével tartam fel részleteiben is a város és a Homokhátság hódoltság alatti megpróbáltatásait és eredményeit. Dr. Zombor Gábor korábbi polgármester úr – a kézirat átvételekor – azt ígérte, hogy a vaskos kötetet a város feltétlenül és rövidesen meg fogja jelentetni, de ez azóta sem történt meg.

Ráadásul ebben az évben Kecskemét két szomszédja és mindvégig sorstársa, Cegléd és Nagykőrös is joggal ünnepelheti fennállásának hetedfél évszázados történelmét, mivel a később csaknem fogalommá vált „Három Város” neve így együtt 1368-ban jelent meg első alkalommal egy hivatalos okmányban. Tekintettel arra, hogy középkori és kora újkori történelmükkel kapcsolatosan a köztudatban és a szakirodalomban is a számottevő fehér folt mellett több bizonytalanság, pontatlanság, sőt tévedés rögzült, indokoltnak láttam, hogy e három település közép- és kora újkori fejlődésének rokon és eltérő vonásait részleteiben és folyamatában is feltárjam. A hat legfőbb területet érintő tanulmányból összeálló terjedelmes anyagot egy újabb kötetbe szerkesztettem. Mivel az ezzel kapcsolatos ígéretek ellenére egyre csekélyebb az esély arra, hogy a két kötet közül akár egyik is megjelenjen, érthető, hogy elfogadtam a *Forrás* felkérését, hogy – 85 év fölött a remény bizony már alig-alig pislákol – az utóbbi másfél évtized alatti, több mint ezer oldalt kitevő kutatásaim és elemzéseim eredményeiről, a Homokhátság és az egész hódoltság legjelentősebb civis közösségének több évszázados formálódásáról és a térségben betöltött meghatározó szerepéről legalább egy rövid vázlat fennmaradjon, és szélesebb körben is hozzáférhető legyen: ne lehessen az egészet meg nem történtté tenni.

*

Míg egy település, egy város jellegét, arculatát általában természeti adottságai és épített öröksége határozza meg, lelkét mindig a lakossága alkotja. Főként, ha az közösséggé tudott szerveződni, és egy egészséges tradíció alapján a generációk sora élteni. Egy élő entitás számára pedig nemcsak az elemi létfeltételek szükségesek, hanem az igényes célok és a mozgósító távlatok is. Négy és fél évtizedes kutatásaim során e város történelméből az első félezer évnek föltárásában, elmélyültebb ismertetésében vállalhattam részt. Ez a rövid áttekintés érthetően csak erre az időszakra korlátozódik, és még így sem teszi lehetővé, hogy a település formálódásának teljes folyamatát akár csak vázlatosan is ismertessem. Arra talán mégis alkalmas lesz, hogy felidézsem, milyen feladatok, milyen távlatok, milyen lehetőségek és kényszerek határolták be, vagy lendítették tovább a hol bővülő, hol pedig tragikusan lecsökkent létszámú lakosság életét. Jelezhetem, mi emelte ki ezt a futóhomokon rögzült települést több tucat hasonló társa közül. Itt csak fölillantani tudom azokat a folyamatokat, amelyek néhány évszázad alatt méltán „hírös várossá” tették.

A település létrejöttéről, formálódásának kezdeteiről írott emlékeink nem maradtak. A környékről szórványosan előkerülő régészeti leletek pedig éppúgy nem oszlatják a keletkezésének időpontját burkoló homályt, miként a Kecskemét név eredetét vallató, olykor merész magyarázkodások sem adnak megnyugtató választ. Azt érdemes talán megemlíteni, hogy mivel szélesebb körű kecsketenyészésre ez a tájegység nem alkalmas, írott forrásainkban pedig éppen ezért ennek semmi nyoma, valószínűbb, hogy valamely Kecske (?) vagy Kécske (?) nevű személyről kaphatta az egykori szállás, majd település a nevét. Az viszont kétségtelen, hogy ez a tájegység évszázadokon át a fejedelmi, majd a királyi birtokok része volt. Talán ezért sem tűnik fel a tatárjárás utáni évtizedekben az itt található települések neve az erősen megritkult okleveleinkben, sem magánszemélyek adásvételeiben, sem pedig örökségi egyezségek, viták során. Köztudott, hogy e neves évforduló alapját képező oklevél már oppidumként, mezővárosként említi Kecskemétet, ezért léte, múltja minden kétséget kizáróan jóval korábbi évtizedekre, esetleg évszázadokra tekint vissza. Bár a jelzett homályt alig oszlatja, feltétlenül meg kell említenünk, hogy Kecskemét területén került elő egy olyan ólompecsét, amely egykoron egy Orseolo Péter király – Szent István utóda – által kibocsátott oklevelet hitelesített. Mivel az írott szöveg nem maradt ránk, e ritka érdekes lelet ugyancsak kevés támpontot nyújt. Emellett azonban egyéb bizonyíték is van arra, hogy már a tatárjárás előtt és után is e szűkebb térségben több számottevő falu, egyház létezett. Ezeknek, pontosabban csak egy csoportjuknak a létre utal az 1456-ból származó egyik oklevél, amelyek ekkorra már elpusztultak, elnéptelenedtek, de sok más társukkal együtt korábban Kecskeméthez hasonlóan önálló települések, egyházak voltak: Juhászegyház, Koldusegyház, Kolosegyház, Hetényegyház, Ballóság és Törökegyház. További társaik, Ágasegyház, Kerekegyház, Borbás, Szentkirály és Szentlőrinc ekkor még kun szálláshelyek voltak.

A letelepített kunok és jászok a későbbi „Három Város” határát azért nem kapták meg, és ezek azért maradtak szálláshelyeik között szigetként továbbra is királyi birtokok, mivel ezen a területen a fontos útkereszteződések jelentős vámhely alakult, és számottevő lakosság élt. Így szolgáltatásaik az uralkodóháznak évenként érdemi hasznot jelentettek.

A magyarországi városoknak a falvak sorából történő kiemelkedését a XIV. század gazdasági lendülete segítette erőteljesen. A megkésett magyar fejlődés azonban széles körben csak a mezővárosok kialakulásának kedvezett. A Kárpát-medencében a század végéig csaknem 800 oppidum jött létre. A kunok betelepítése ellenére a királyi birtokot képező Cegléd, Kőrös és Kecskemét is ennek a gazdasági fellendülésnek köszönhette kiemelkedését. Kialakulásuk és első nagy örökségük tehát mindenképpen a középkorhoz köthető.

A város nevét már 1353-ban rögzítette egy királyi adománylevél, amely „prope possessionem Kechkemeth...” (Kecskemét falu mellett) az akkor éppen lakatlan Ágasegyháza adományozását örökítette meg. Az ünneplés alapjául szolgáló 1368. évi oklevelet a budai káptalan állította ki, melyben igazolták, hogy a Kappanhalmától délre fekvő tölgyerdőt „...Chegled, Keurus et Kechkemeth...” közösen használja. 1415-ben Zsigmond király felesége, Borbála említi saját tulajdonaként, 1423-ban pedig Zsigmond király intézkedett oppiduma felett.

Magánföldesurak kezére 1439-ben került a város, amikor a déli határvidéken a török támadásokkal szemben több vár megerősítése végett Albert király felesége, Erzsébet királyné kénytelen volt 2500 arany ellenében elzálogosítani ezt a birtokot, és utódai nem váltották azt vissza. Ez a hatalmas összeg önmagában is jelzi, hogy ekkor már igen jelentős mezőváros volt.

Célszerű egy sort idézni Zsigmond király imént említett okleveléből, hogy a mezővárosi jogok egy részére utalhassunk: „Judici et Juratis, ceterisque Civibus, et universibus Hospitibus Oppidi Nostri Kechkemet.” Tehát az uralkodó ebben az utasításában nemcsak az oppidum bírójának és az esküdtek tanácsának, hanem valójában a település összes polgárának adott utasítást. Ennek alapján nyilvánvaló, hogy – a falvakkal ellentétben – e mezőváros lakosai, polgárai már évtizedekkel korábban jogosultak voltak esküdteket és bírót választani, akik a közösség egészéért felelősek voltak. A hódoltság koráig lehetőségeiket folyamatosan újabakkal bővítették. A középkorban megszerzett mezővárosi jogok közül célszerű a legfontosabbakat felidézni. A bíróválasztás mellett a papválasztás jogát Magyarországon a középkorban a mezővárosok többsége következetesen gyakorolta. Mivel Kecskemétnek nem kegyúri temploma – a mai Barátok temploma – volt, hanem azt a közösség saját erejéből építette, így plébánosát is évszázadokon át a tanács hívhatta meg. A mezővárosokat illető egyik legjelentősebb jog azonban – a falvakkal ellentétben – a széles körű birtokjog volt. Ez nemcsak a jószágokra és a használati eszközökre korlátozódott. A város határa a király, majd a földesurak tulajdona volt ugyan, de az oppidum lakossága közösen birtokolta azt. A különféle terheket a közösség vállalta magára, ezeket együttesen rótták le, érdekeiket pedig a tanács képviselte. Itt ismeretlen volt már ekkor is a nyomáskényszer. Minden gazda önállóan birtokolta jól körülhatárolható mezei kertjét, a háztelket, a gyümölcsöst, a szőlőt, a legelőt, és azokat örökül hagyhatták. Ezeket az évszázadok során szerzett jogokat 1564-ben, a hódoltság elején I. Ferdinánd király a város kérésére külön oklevélben megújította és rögzítette. Ugyancsak középkori örökség a kisebb regálék jogának a gyakorlása. A vásártartási jogot már 1393-ban biztosan birtokolta a közösség, és a hódoltság korában már három országos vásár tartására volt jogosult. Nem tudjuk, hogy mikor szerezték meg a kocsmá és a mézárszék tartásának a jogát, de kétségtelenül ez is középkori örökség. A különféle terheket a királynak, illetve a királynéknak egy összegben pénzben (summaadó) rótták le. A következő századokban a várostól ugyancsak távol élő földesurak hasonlóan ragaszkodtak ehhez. Ennek ellenében viszont a város tanácsa megszerezte és gyakorolta a lakosság felett a földesúri jogokat. Ennek értelmében a gabona és a különféle termények, jószágok után szedhető tized és a munkajáradék kivétel nélkül a várost, a közösséget illette. Az egyházi tizedet is a váci püspöknek régtől fogva egy összegben rótták le a tanács. A király és a földesurak sosem szóltak bele a bíróválasztásba. A főbenjáró ügyek kivételével jogsértés és jogi viták esetében az évenként választott bíró, illetve a tanács döntött.

Ezekhez a települést közvetlenül érintő jogokhoz további adottságok járultak, amelyek a környező falvakkal szemben érdemben növelték a mezővárosnak a térségen belüli súlyát. Bár Kecskemét nem tartozott a Kunsághoz, már a XV.

században – Halas, Mizse, Hantos és Berény mellett – a városban megtelepült kunszéken, bíróságon intézték a környező kunok vitás ügyeiket. Erről az első ránk maradt feljegyzés 1439-ből való. Ekkor Maglódi László, kecskeméti királyi ispán volt („Comes de Kechkemeth et Judex Cumanorum”) a kunszék bírása. Számtottevő úthálózata miatt pedig egy vámszedő végezte itt folyamatosan munkáját. Régtől fogva a környéken lévő települések az itteni sólerakatból szereztek be ezt az étkezéshez pótolhatatlan anyagot. Bár a céhes ipar ekkor még szinte csak a királyi városokban fejlődött ki, a legelső írott emlékeink számtottevő iparról tanúskodnak, amely a környék falvainak az igényeit is jórészt kielégíthette. Iskolájában nemcsak a helyi, hanem a környező települések fia is megszerzhették az alapismereteket. Mindezek lehetővé tették, hogy már a középkorban nemcsak egyik oppidum, mezőváros volt a sok közül, hanem már a XV. század egészében a Homokhátságon belül egy számtottevő körzet természetes igazgatási, gazdasági és kulturális központjává vált.

Írásos emlékek hiányában a település formálódásáról csak a nagyon esetleges régészeti anyag birtokában következtethetünk. Ezek alapján viszont nehéz egységes képet alkotni arról, hogy az egykori nyári-téli szálláshelyek alkalmi, ingó lakhelyeit, sátraikat miként váltották fel az állandósuló, épített otthonok. Az viszont kétségtelen, hogy ezek itt is halmaztelepülés szerkezeti kereteiben rögzültek. Ennek késői megjelenési formáiról a mai Bethlenváros beépítettsége alapján alkothatunk halvány képet. A középkor vége felé azonban ez a „halmazállapot” valamelyest módosult, tagolódott, és fokozatosan, egyre markánsabban kirajzolódott a mai belváros sugaras utcarajzolata. A legelső ránk maradt adóösszeírásban fellelhető utcák – Nagy, Szentmária, Új, Kozma, Oskola és Gyümölcs – ha részben módosult néven is, de a legelső térképeken is sorra fellelhetők. Már a hódoltság korának első szakaszában is árok- és sövényrendszer védte valamelyest az itt élők értékeit. Aligha kétséges, hogy ezek már a XV. században, a közbiztonság erőteljes romlása idején megépültek. A jobb módú gazdák két, majd három-négy elemből álló lakóépületei már a középkor utolsó századában figyelemre méltó kényelmet biztosítottak. Erre utalnak a mázos kályhacsempék, a mázas edénydarabok és a ruházkodás fokozódó igényességét jelző különféle fémcsatok és díszek.

Megfelelő építőanyag hiányában e sík vidéken csak csekély számú égetett téglából készült középületet emeltek. Városunkban alighanem a legelső – a Kerámia Stúdió előtti téren – a Homoki kápolna lehetett, amelyet az 1700-as évek végén tűz pusztított el, majd később lebontották. A ránk maradt legelső középület a XIV. században épített mai Barátok temploma, pontosabban ennek a magja. De a régészek munkája azt jelzi, hogy ennek helyén egykor már állott egy kezdetlegesebb épület. Az is kétségtelen, hogy a mai Kodály Intézet egyik sarokrésze a középkorban önálló, lakótoronyszerű építmény volt. Lőrösszerű ablakaihoz hasonló nyílás a kortárs gyulai és több más síkvidéki téglavár falán máig fellelhető. Ezt a templommal és a szűkös temetővel együtt már a középkorban fal és árok védte. A csekély számú középület felsorolásakor nem feledkezhetünk meg az akkor igen rangos épületről, az iskoláról, amelynek létét az Oskola utca elnevezés örökítette meg.

Az anyagi kultúra változásának, gyarapodásának a folyamatát sem tudjuk pontosan áttekinteni. Míg az ország szerencsésebb részein már jóval a tatárjárás előtt figyelemre méltó gazdasági gyarapodás észlelhető, a Homokhátságon – részben a kunok letelepedése miatt is – romlott a közbiztonság, és egy időre megtorpant a társadalmi munkamegosztás fejlődése. Az viszont kétségtelen, hogy a nomád állattartás mellett már az Anjou-korban általánossá vált a letelepült életforma, és fokozatosan kiépültek a termelés újabb ágai. De még a híres középkori francia utazó, Bertrandon de la Broquiere számára is az volt az igazán feltűnő, hogy „Szegedtől Pestig terülő termékeny rónán látott számtalan nyájat, melyek magukra hagyatva legeltek”. Kétségtelen, hogy évszázadokon át a nagy pusztaságokon a rideg állattartás volt a meghatározó. Az ország legfontosabb exportcikkeinek egy része – a szarvasmarhák és a lovak – főként az Alföldről került ki. Viszont az is a figyelemre méltó változások jele, hogy 1423-ban a kunok azért tettek panaszt Zsigmond királynak, hogy a kecskeméti gazdák kárt tesznek vetéseikben és kaszálóikban. Tehát a középkor utolsó századában már ők is fokozatosan bekapcsolódtak a tájegység szélesebb körű társadalmi munkamegosztásába. Bár a szántóföldi növénytermesztés fejlődésének folyamatát sem tudjuk megrajzolni, azt viszont rögzíteni lehet, hogy az oszmán hódítók Buda elfoglalása után milyen fontosabb terményekre vetettek ki adót. A tizedelt gabonafélék mellett fellelhető a lencse és a lenmag is. Mivel ezek után tetemes mennyiségű illetéket fizettek, kétségtelen, hogy a már jóval előbbi, békésebb évtizedekben a lényegesen nagyobb lakosság még szélesebb körű termeléssel tudta magát ellátni.

Bár a szőlő- és gyümölcsstermesztéssel kapcsolatos tizedet nem vetett ki a városra az első években a hódító hatalom, kétségtelen, hogy ezen kultúrák már a középkorban meghonosodtak határában. Már egy 1075. évi oklevél Alpáron jelentős szőlőültetvény adományozásáról rendelkezett. Anonymus pedig érdemi gyümölcsstermesztésre utal a Körvélyes-tó és gyümölcsény formában. Sokkal meggyőzőbb érv, hogy a hódoltság első szakaszából fennmaradt legelső jegyzőkönyvünk musttized szedéséről és a város által fizetett szőlőcsőszről tesz említést. A török tiszteknek pedig rendszeresen jelentős mennyiségű gyümölcsöt és belőlük főzött pálinkát ajándékoztak. Egy ennyire igényes növénytermesztési kultúrának viszont a súlyos háborús körülmények között, néhány évtizeden belüli tömeges elterjedése elképzelhetetlen. Tehát ez is feltétlenül középkori örökség.

Az ipar középkori szintjére, szervezettségére, az egykori írott emlékek elpusztulása miatt, ugyancsak a hódítók gyorsan felvetett adójegyzékei alapján tudunk következtetni. Tekintettel arra, hogy a családnevek a középkor végén váltak nálunk általánossá, és a nyilvántartások készítése során ezeket az egyes családfők igen gyakran a foglalkozásuk alapján kapták, legalább közvetve tanúskodnak a munkamegosztás létéről, összetettségéről. Az egyik korai török adókönyvben Kecskeméten 52 családfőnek 16-féle elkülönült ipari foglalkozásra utaló neve maradt ránk. Ezek alapján joggal következtethetünk arra, hogy itt a középkor végén, a mezőgazdaság különféle ágazatainak a művelése mellett, ha nem is egyszerre mind a tizenhat szakmát, de legalábbis számottevő részüket, többségüket folytatták. Ez pedig a munkamegosztás igen jelentős szintjére utal. Ezeket a sokat

mondó családneveket célszerű felsorolni: Ács 1, Borbély 3, Dézsarakó 1, Kenyeres 1, Kovács 6, Kutas 1, Mészáros 1, Molnár 3, Ötvös 5, Rámás 1, Süveges 3, Szabó 14, Szigyártó 1, Szűcs 1, Tímár 1, Varga 9 fő. Ha ezekhez még felidézzük, hogy a gazdák között volt 20 járgányos malom tulajdonosa, 10 (alkalmi) kereskedő és 11 tózsér, azt látjuk, hogy a mezőváros társadalma a hódoltság elején igen tagolt volt, és közel 30%-a részben, ritkábban pedig egészen elkülönült a mezőgazdasági munkától. A nagyon summázott áttekintésen belül ezeket az adatokat azért kell megtűrnünk, mivel egyrészt a magyar középkori gazdaságról és társadalomról „illik” enyhén lenézően szólni, másrészt evidenciának kell tekinteni, hogy az alföldi mezővárosok csak a hódoltság korában emelkedtek fel, és ekkor élték meg virágkorukat. Márpedig az itt felsorolt adatok egy olyan közösségről, városról készültek, amelyet nemcsak Mohácsot követően dúltak fel a visszavonuló török és tatár csapatok, hanem Buda elfoglalása után is felperzseltek azt a segédhadak. A két tragikus esemény között pedig másfél évtizeden át, majd az ország fővárosának elfoglalása után, a várháborúk során újabb két évtizedben zsarolták, rabolták, pusztították a környéket a fegyelmezetlen keresztény és oszmán segédhadak.

Egy utazó, egy turista megelégszik azzal, hogy egy-egy város külső képét magával viszi múló vagy tartós emlékként. Aki annak habitusát, vitalitását kívánja észlelni, annak meg kell ismerkednie társadalmával is. Időbeli kirándulásunk során mi sem kerülhetjük meg ezt az igényesebb szembenézést. Sajnos itt is jórészt a korszak végén rögzített, és a háborús események miatt már erősen roncsolt társadalom egysíkú – kizárólag az adóztatás lehetőségeit felmérő, rögzítő – adatok alapján tudunk egy erősen elnagyolt képet felvázolni. Azonban még ezek is komoly támpontul szolgálhatnak. A Buda elfoglalását követő években a defterdár Kecskeméten nem egészen háromszáz családfő nevét vette jegyzékébe. Az adóalapokon túl még azt is tudjuk, hogy 57 felnőtt fiú és valamelyik házaspár 50 felnőtt hozzátartozója élt, volt adóztatható a városban. A korábbi állapotokra enged következtetni, hogy még ez az erősen kimerült gazdaság és társadalom is igényt tartott 92 fő cselédre, szolgára. Ezekkel együtt a lakosság száma – ekkor már a kiscsalád volt csaknem általános – minden bizonnyal elérte, esetleg meghaladta a kétezer főt. Ha megemlítünk még néhány további adatot, előttünk állnak a középkori mezővárosi társadalom legfőbb vonásai. A defterdár 72 családfőnél nem talált adóztatható értéket. Kapuadó fizetésére 200 gazda volt kötelezhető. Közülük 82 egy, 5 pedig két cselédet tartott. Ha felidézzük az ipart űzők, a tózsérek, a kereskedők számát, kétségtelenné válik számunkra, hogy már a középkor utolsó századában, az igen komoly társadalmi munkamegosztás hatására, egy erősen tagolt társadalom volt ebben az alföldi oppidumban. A többszöri súlyos vagyoni károsodás miatt ekkor a vagyoni tagoltság már érhetően kevésbé markáns. Az viszont több mint figyelemre méltó, hogy a lakosságnak közel harmada részben vagy egészben elszakadt a közvetlen mezőgazdasági termeléstől, és a társadalmi munkamegosztás még ebben a zilált, roncsolt állapotban is erőteljes maradt.

Tekintettel arra, hogy a mezővárosok nem képezték a nemesi nemzet részét, politikai szereplésükről igazán nem szólhatunk. Mégis két epizód felemlítése idekívánkozik. Az egyik a Dózsa-féle paraszti felkeléshez kapcsolódik. Egy

kisebb katonai egységük ugyanis megjelent a város alatt, de a tanács és a bíró nem engedte azt be. Az akkor még számottevő jómódnak örvendő mezőváros nem kockáztatta sem a korábban kivívott jogait, sem pedig lakóinak ingóságait. A másik eseménynek csak helyszíne volt, érdemi döntésre az esküdteknek nem volt módjuk. Az ún. Kalandos Társaság 1526-ban itt tartotta összejövetelét. Ennek tagjai zömmel a középnemesek érdekeit kívánták az országgyűlésen képviselni, és a főurakkal szemben a királyi hatalom támaszai voltak.

Ha politikai lehetőségekről nem is, de közéletéről joggal szólhatunk már a középkorban is. A városban működő testületek és hivatali személyek – tanács, bíró, esküdtek – létéről, feladatköréről azonban érdemben csak a következő korszakban, a magyar írásbeliség emlékei alapján célszerű beszámolni. Azt viszont kiemelhetjük, hogy a közélet működési formái, szabályai és keretei a középkor évszázadaiban formálódtak, rögzültek. A mezővárosi közösség is ezekben az évszázadokban érett egygé, és ezekben a századokban élték meg első sikereiket és sokszorosan az egymásra utaltságot. Az ekkor megszerzett sok-sok tapasztalat alapján tudta a mezőváros tanácsa mind az idegen államhatalommal, mind pedig földesuraival szemben a későbbi keserves évtizedekben is az egész közösség érdekeit képviselni, megvédeni.

Amilyen nehéz a középkori egyház valós működésének formáit, kereteit feleleveníteni, éppoly nehéz annak befolyását, hatását eltúlozni. Ezzel nem a működését kívántam minősíteni, hanem csak arra utalni, hogy a közösségszervezésben, az elvontabb gondolkodásra való készítetésben, egyfajta történelmi látásmód formálásában, a közkerkölcs stabilizálásában semmilyen vetélytársa nem jelentkezett. Mindezt hosszú időn át elmondhatjuk még az írásbeliség, az iskolai képzés és egyfajta szociális gondoskodás terén is. Néhány adat Kecskeméttel kapcsolatosan ezekből a századokból is rendelkezésünkre áll. A korabeli állapotokra feltétlenül jellemző, hogy itt 1475-ben Benedek és Mátyás nevű lelkészek egyszerre szolgáltak, tehát már ketten folytatták lelképásztori tevékenységüket. Szervezőmunkájuknak minden bizonnyal meghatározó része volt a plébánia mellett sok évtized óta működő iskola működtetése, amelynek épülete a korszak végén a városban az egyik fontos tájékozódási objektum lett. Minden bizonnyal ebben kezdte tanulmányait több évtizeddel korábban Kechkemethi Bálint is, aki 1476-ra a budai káptalan tagjai közé emelkedett. Az innen induló tanulók, deákok 1420-tól tűnnek fel Bécsben, Krakkóban és Páduában az egyetemeken és főiskolákban. Az itáliai egyetemekre csak azok mentek, akik magasabb minősítéseket kívántak szerezni. Ebben a században legalább kilenc fiatal jutott ki ebből az iskolából a külföldi egyetemekre. Több mint figyelemre méltó, hogy – egy Rómában fellelt jegyzőkönyv szerint 1496-ban „Johannes presbyter de Kecskemeth” anyjával és testvérével zarándoklatot tett az „örök városban”. Ezzel kapcsolatosan legalább annyira fontos annak a ténynek a hangsúlyozása, hogy egy alföldi oppidumban is nyilván több más emberben felmerült ekkor már a világlátás hasonló igénye, mint azt, hogy az összegyűjtött rendkívüli élmények sora nemcsak az egyházi események színezését eredményezte, hanem a családi-rokoni összejöveteleken éveken át tágították különféle csoportok külföldről szerzett ismereteit is. A XVI. század elején pedig a krakkói és bécsi egyetemeken

tanuló diákjaink ismertették meg a város lakóit a reformáció tanaival. Ugyancsak figyelemre méltó eredmény, hogy a hódítók adóösszeírói, a defterdárók a század derekán már öt nős deákat találtak itt. Ők nyilván az egyre izmosodó írásbeliség, a helyi közigazgatás támaszai, illetve irányítói lehettek.

Már Tacitus megfogalmazta az arany szabályt: az elődökről, a történelemtől szólni és írni csak „sine ira et studio” (harag és részrehajlás nélkül) szabad. A középkor megítélésekor ezt az utódok nem követték. A klasszikus görög-római elemek ismételt felfedezése és követése során a reneszánsz az előző kor minden művészi hajtását csak barbárnak, sőt a legbarbárabbnak, gótnak volt hajlandó minősíteni. A XVIII. században pedig gyanússá vált minden tekintély, és a történelem korszakolásakor, az egyes időszakok, területek jelzőkkel való ellátásakor pedig nem finnyáskodtak. Nem követte az arany szabályt a felvilágosodás sem, amikor az egész középkorra rásütötte jelzőjét. Mivel a világosnak sötét az ellentétpárja, az újkorral szemben a középkor csak sötét lehetett. Ha ezeket a „tudományos” ítéleteket az idő ki is kezdte, a rögzítéséhez felhasznált ragasztó kétségtelenül időtálló lett. Szerencsére a közelmúlt egy-két generációjának munkája révén legalább a gótika – benne a magyarországi is – eredetisége, kiváló értékei ma már nyilvánvalók, és félezer esztendővel később ez a stílus, ez a kor visszakapta méltó megítélését. Ezek alapján bízhatunk abban, hogy nemcsak a középkor képzőművészetének, hanem minden más területének az eredményét, értékét utódaink fokozatosan fel fogják tární és el tudják fogadtatni. Igazi gondot majd az jelent, hogy – a számottevő tudatos pusztítás ellenére – szerencsére a képzőművészet és az építészet terén a gótika sok ezernyi emléke maradt ránk, az írásbeliség rendkívüli hézagossága, az anyagi kultúra tárgyi emlékeinek elpusztulása miatt viszont a többi területen az áttörés sokkal nehezebb lesz. A kesergés és a hamisítást eredményező idealizálás helyett ezért kellett Kecskemét esetében is egy kevéske emléket, ténnyt felidézniem.

*

Az egész Kárpát-medence kora újkori történelmét döntően meghatározta az oszmán-török hódítás. Éppen ezért egy alföldi mezőváros múltjának áttekintése során megkülönböztetett figyelmet kell erre az időszakra fordítani. Miként korábban már utaltam rá, Kecskemét sorsát már a hódoltság előtt száz évvel befolyásolta az oszmán hatalom balkáni hódítása, mivel 1439-ben a török elleni végvárrendszer kiépítése érdekében ezt a királyi birtokot elzálogosították, és így magánföldesurak tulajdona lett. Egy újabb fontos érv pedig az, hogy az egész hódoltság területén élő magyarság hétköznapjairól, terheiről és alkalmi lehetőségeiről legalaposabban a kecskeméti források alapján szerezhetünk ismereteket. Ezek minél teljesebb összegyűjtése és igényes elemzése azért is vált fontossá, mivel feldolgozásuk révén a hódoltsági állapotokról az eddigieknél tárgyilagosabb és sok tekintetben merőben új képet szerezhettem, formálhattam. Újabb érv, hogy a különféle nyilvántartásokat a kutatók eddig csak nagyon kis mértékben kamatoztatták. A múlt századi tankönyveink és Nagykőrös török alatti fejlődésével kapcsolatos vélemények nyomán máig több félreértés és hamis illúzió él a török uralomról. A közelmúltban készült kétségtelenül színes

és látványos kiállítás (Beszélő köntös) pedig csaknem kedélyes intermezzóként jelenítette meg ezt a másfél évszázadot. A Szulejmán-sorozatot nézők közül pedig minden bizonnyal sokan sajnálják, hogy korán leáldozott nálunk a csodálatosra maszkírozott isztambuli világ, a „Kelet fénye”.

Az óvilág mindhárom kontinensére terpeszkedő Oszmán Birodalom a keleti despotizmusok egyike volt. Talán legfontosabb anyagi bázisa a keleti kereskedelem megadóztatása lett. Bár ennek révén még a XVI. században is néhány évtizeden át igen komoly bevételhez jutott, de a földrajzi felfedezések nyomán ez rohamosan apadt. Ezért a nyílt katonai erőszakra épülő állam hatalmas hadseregét csak a meghódított területek végletes megadóztatásával, valamint újabb és újabb rablőháborúk indításával tudta fenntartani. A perifériákon azonban még így sem volt képes stabilitást elérni. Legnagyobb hódítójuk, Szulejmán még azt el tudta ugyan érni, hogy a középkori Magyarország három részre szakadt, és középső részét tartósan hódoltatta, de itt merőben más gazdasági, társadalmi és katonai viszonyokat talált, mint akár a Balkánon. Ezért is célszerű feleleveníteni jeles történészünk, Salamon Ferenc klasszikus megállapítását, melyet a szakmabeliek évtizedeken át figyelmen kívül hagytak, pedig döntően segíti a hódoltság lényegének a megértését. Itt Buda elfoglalása után (1541) valóban világtörténelmi kuriózum alakult ki. Ezt az Európában elképzelhetetlen állapotot már a kortársak is jól érzékelték. A békekötések során a magyar fél soha nem ismerte el területeinek elvesztését. Balassa János 1555-ben tette a következő megállapítást: „A török országunk egyes részeit ugyan elfoglalta, de inkább csak háta mögött hagyta, mint meghódította. Hiszen saját hivatalait, saját törvényeit behozni nem bírta, s kénytelen eltúrní, hogy azon részek a maguk szervezetében maradjanak, és hogy a maguk alkotmányával éljenek.” Ez az állapot azt is jelentette, e világbirodalom itt kénytelen volt eltúrní, hogy a frissen meghódított terület lakossága legfőbb ellenségének, a magyar királynak is adózzon, és különféle szolgáltatásokat végezzen számára. Bele kellett törődnie, hogy továbbra is a magyar birtokjog érvényesüljön, a hódoltsági jobbágyok pedig igazi uraiknak mindvégig a magyar földesurakat tekintsék, és nekik szolgáltatásaikat évenként eljuttassák. Kénytelen volt belenyugodni, hogy a régi és az újabban hozott magyar törvények a hódolt területen is érvényesüljenek. A magyar pénzek forgalma mindvégig csaknem általános volt, sőt a XVII. században már a török állam is magyar valutában követelte meg itt az adókat. A jogszolgáltatás és a közigazgatás terén pedig kezdettől fogva egyfajta párhuzamosság alakult ki, amelyből a török fél később jórészt visszavonult.

Mindez csak azért történhetett meg, mivel a mezővárosokban és a falvakban a közigazgatás és a jogszolgáltatás több évszázados hagyományát nem tudták kiiktatni. Bár a török közigazgatás és bíraskodás legfontosabb hivatalnoka, a kádi Kecskeméten is jelen volt 1597-ig, a magyar igazgatás valójában változatlanul és széleskörűen működött. Itt fel kell hívni a figyelmet egy igen fontos tényre. A hódoltság első szakaszából a legjobb esetekben is az írott emlékek alig egy százaléka maradt ránk. Ezért az egyes jelenségeket jó, ha egy-egy adattal tudjuk dokumentálni. De ezekből az esetleges támpontokból olykor még a hivatali rendszer működése is jól rekonstruálható. Az 1550-es években is a magyar királyi

közigazgatás ismételten kötelezővé tette a falvak és a mezővárosok bírúinak és esküdtszékeinek, hogy a hódoltságon kívül megjelölt helyeken megjelenjenek, és – a későbbi adóztatás érdekében – településük teherbíró képességeiről tárgyilagos képet adjanak. Tehát a települések életét irányító legfontosabb testületek folyamatosan működtek. Jól tudjuk, hogy Kecskeméten 1557-ben „nagy sokak”, a *népgyűlés* hagyta jóvá az ötvöscéh szabályzatát és működését. Az 1591-ből fennmaradt jegyzőkönyvben pedig „Sok helyütt említetik a város Gyűlése”. Ez a testület később is folyamatosan működött, és még 1697-ben is igen fontos döntéseket hozott. Szerepe az évenkénti bíróválasztáson, az esküdtek megválasztásán túlmenően a jelentősebb terhek kivétele során megkerülhetetlen maradt. Ezekben minden gazdának részt kellett vennie. Még 1673-ban is a szegényebb gazdák közé tartozó „Pipere Mihály bírák tételén jelen nem lévén, fizetett tall. 1” (kb. két heti napszámber) büntetést. A lélekszámában gyarapodó település igazgatása a királyi városok mintájára korszerűsödött: a négy pars, „városnegyed” érdekeit a tanácsban a gazdák számának arányában választott esküdtek képviselték, a döntések végrehajtása pedig az évenként választott négy kisbíró és a tizedesek feladata lett. Bár a kádi a század végéig helyben volt, a legelső ránk maradt jegyzőkönyv (1591) bejegyzései kézzelfoghatóan bizonyítják, hogy a hivatali szervezet, a középkori örökség az előző évtizedekben is megszakítás nélkül működött. Az 1564-ben létrejött felekezeti békét a város főbírójának házában kötötték meg. Egy 1591-ben készült feljegyzés szerint „A Bírakat és a Tizedeseket gyakran megszidogatják”, tehát régóta és folyamatosan hozták és végrehajtották a lakosságnak sokszor nem tetsző döntéseiket. A következő évből a vásárbíró intézkedése maradt ránk. A tanács döntött a közbiztonságot, sőt a munkabérekkel kapcsolatos rendeleteit megsértőkkel szemben is. A főbíró egyik legfontosabb támasza a pénzügyeket irányító adószedő, később pedig mellette a másodbíró lett. Nemcsak jegyzők, kocsmárosok és mészárosok, hanem juhászok, gulyások és lovászok is könnyítették már ekkor a város vezetőinek munkáját. Rajtuk kívül szőlőcsószók és a hódoltság vége felé „darabontok”, „fegyveres vitézek” segítettek valamelyest javítani a vagyon- és közbiztonságot.

A polgári kort megelőzően a közigazgatás és a jogszolgáltatás még szorosan összekapcsolódott. Hangsúlyoznom kell, hogy a kádi jelenléte ellenére a mezőváros bíráskodása is folyamatosan működött. Bár Kecskemét csak 1570-ben lett szultáni birtok, a város kérésére I. Ferdinánd király már 1564-ben megerősítette a kecskeméti bíró és tanács középkorban elnyert jogait, többek között azt, hogy a más – akár a királyi, vagy erdélyi területen lévő – településen törvényt sértő kecskeméti polgárt csak a város bírója és tanácsa vonhatja felelősségre. A tényleges jogszolgáltatás folyamatosságát egy 1591-ben keltezett feljegyzés is tanúsítja: „warasunkbelj eskütt birak polgárok... jámbor személyök előtt löt ez dologh, azok előth wallottak” a tanúk. Azt is célszerű kiemelni, hogy ez a jogszolgáltatás nem volt egysíkú, és több tekintetben szakszerűbb, és főként emberségesebb volt, mint a hódítók eljárása. Ha a város valamely tisztségviselője érintett volt egy peres ügyben, akkor nem a helyi tanács hozott ítéletet, hanem a „három város bírósága”. Tehát ilyen ügyekben a nem érintett Cegléd és Kőrös esküdtszéke, bírái mondtak ítéletet a hatályos magyar törvények alapján. Egy másik

testület végső soron fellebbviteli bíraskodást látott el. Ezeket „fogott bírák”-nak nevezték. Mivel még a jogtörténészek is azt állítják, hogy ezt az intézményt a hódoltság alatti különleges állapotok hozták létre, kellőképpen hangsúlyozni kell, hogy valójában ez is középkori örökség. Tringli István munkájában e témához két rendkívül fontos adatot találtam. Az első a XV. század közepéről való: „1459-ben *fogott bírói* ítéletet hoztak a Pilis melletti Hartyánpilis nevű föld vagy bozotos ügyében.” A másik jogi esemény a század végén keletkezett: „1496-ban *fogott bírói* ítélettel döntöttek az Alagi nemesek között... több birtokrész ügyében...” Kecskeméten már a hódoltság első szakaszában, a kádi ittléte idején is találkozunk ezzel a joghatósággal. Ennél a testületnél ki kell emelnünk, hogy tagjait különféle településekről gyűjtötték össze, rendszerint vásárok alkalmával. A több napon át ülésező testület tagjait nemcsak távolabbi városokból ideérkező, igazgatásban, jogszolgáltatásban tapasztalt emberek közül „fogták” alkalmoszerűen össze, hanem a környékbeli falvak (Szentkirály, Szentlőrinc stb.) esküdtjeit, bírúit is igen gyakorta bevonták. Tehát kétségtelen, hogy falvaink parasztemberei, a kistelepülések vezetői is voltak a magyar jogrendszerben olyan jártasak, hogy a hódoltság legnépesebb mezővárosában tucatnyi eltérő témában igényt tartottak szakértelmükre.

Az viszont cáfolhatatlan, hogy a hódítók is jogot formáltak a jogszolgáltatás bizonyos területeire. A bíraskodás viszont a török igazgatás, a török hivatalnokok számára csaknem nyíltan a pénzszerzés volt. A bírság összegét elsődlegesen nem a vétség jellege, hanem az ügyfél vagyona alapján szabták meg, vetették ki. Rendkívül gyakorivá vált az is, hogy a természetes halálozás esetén is akkora bírságot róttak ki a családra, mintha gyilkosság történt volna. Sok háztartás ezekbe bele is rokkant. Még egy 1668-ban végzett Pest-Pilis-Solt megyei vizsgálat során is 94 megkérdezett helység bírái közül fele állította: „akármilyen színe alatt haljon meg az ember, de annak díját csak megveszi a szegény emberen...” a török. Ezért joggal állapítja meg e téma legjobb ismerője, Hegyi Klára: „Ezt a működést sem jogszolgáltatásnak, sem bíraskodásnak nem nevezhetjük, sokkal inkább a bűnök megadóztatásának.” A hódoltság első felében gyilkosság, vagy más fontosabb ügyben még Budán döntöttek. A XVII. században már a bíraskodás formai részéről is lemondtak, és csak a városok által beszedett bírságpénzekért mentek ki fegyveres csapatok évenként 3-4 alkalommal. A jegyzőkönyvek sajnos csak azokat a tételeket rögzítették, amelyeket a város szedett be az érintettektől, de arra nem történik utalás, hogy a szubasák és a vojvodinák esetenként mekkora összeggel távoztak. A csapatok ellátásáról és a kötelező ajándékokról is csak ritkán van adatunk. Kecskeméten 1667 és 1685 között – kisebb megszakítással maradtak ránk feljegyzések, ekkor – évenként átlagosan 454,73 forintot szedtek be büntetéspénzként. [Egy cseléd éves bére kb. 30, a főjegyzőé 100 forint volt.]

A hódítók jogsértése ellen viszont bármely szintű település tehetetlennek bizonyult. Pedig az önkényeskedés, a zsarolás nem csak a falvakat sújtotta. Még a hódoltság legbékésebbnek számító évtizedeiben is a török hatóság és katonaság jogtalan és szertelen követeléselei egymást érték. Az ugyancsak szultáni birtok, Kőrös levéltárában megmaradt okmányok tanúsága több mint figyelemre méltó: 1627-től 1665-ig, tehát 38 év alatt a különféle katonai és hivatali zaklatásokkal

szemben a kőrösiek legalább tizennégyszer kértek és kaptak szultáni védele-
velet, szinte azonos tartalommal. Ezeket a ritka fontosnak látszó okmányokat
Drinápolyban kérhették-kaphatták meg a települések, jókora ajándékok és díja-
zások ellenében. „Hasznosságukról” és költségeikről azonban nemcsak a kőrösi
cívisek gyakorta ismételt kérelmei, hanem több kecskeméti adat alapján is véle-
ményt formálhatunk.

A későbbi témákból sem adhatok – hely hiányában – az oly sokszor valójá-
ban idealizált (I. Beszélő köntös című kiállítás) hódoltsági állapotokról részletes
tájékoztatást. Csak arra lesz lehetőségem, hogy a leginkább jellegzetes, városunk
életét leginkább meghatározó esetekből egyet-egyet felidézzek. Azt azonban
figyelembe kell vennünk, hogy ezek mégiscsak egy védett és tekintéllyel rendel-
kező város hivatali apparátusát érintő események. Ezek alapján viszont elkép-
zelhetjük, mit éltek meg a jóval kisebb települések és a sokkal kiszolgáltatottabb
családok.

A magyar történelemben Mohács (1526) és a karlócai béke (1699) közötti
közel két évszázad eseményeit, lehetőségeit az oszmán hatalom, illetve az elle-
ne folytatott háborúk sora határozta meg. A kb. 180 évből alig 70-80 év akadt,
amelyben háború vagy polgárháború nem keserítette a Homokhátság lakossá-
gát. A XVI. században Kecskemétet a török, illetve a tatár segédhadak három
alkalommal (1526, 1541 és 1599) rombolták, égették csaknem porig. A lakosság
aránytalanul nagy részét vagy elhurcolták, vagy menekülésre kényszerítették.
Buda elfoglalása után negyedszázadon át tartottak a várháborúk, amikor a
hadak sorra érintették ezt a vidéket is. Elfogadható békét csak az 1568 és 1591
közötti két évtizedben élt meg ez a tájegység. A török világbirodalom a gyors
hódítások révén sok-sok népet, sok-sok kultúrát kényszerített hatalma alá.
Legfőbb összetartó ereje mindvégig a keleti despotizmus, a nyílt és kíméletlen
erőszak mellett a szövevényes hatalmi praktika maradt. Az uralkodók halálát
rendszerint súlyos politikai-katonai válság követte. Az állam sokszor legfonto-
sabb feladatait sem volt képes ellátni. A bécsi békét (1606) követő évtizedekben
pedig a pénzügyi válság súlyosan erodálta mind a hadsereget, mind pedig a
közigazgatást. A magyarországi hódoltság területén – bár kétszer annyi török
katona tartózkodott, mint a végvárainkban – mégis a hódítók szinte a várak
foglyaivá váltak. A keleti birodalmakra egyébként is jellemző korrupció pedig
ma elképzelhetetlen formát öltött. Bár a bécsi békében vállalták ugyan, hogy a
falvak és a mezővárosok fogják adójukat a katonai-közigazgatási központokba
vinni, mégis „A vajdák egész sereggel jártak faluról falura, városról városra,
keresték a büntetéseket, s ha nem voltak is ilyenek, találniok kellett, hogy
valakibe, vagy a községbe köthessenek, és magukat jól megfizettessék”. Mivel
a jelzős szervezetek senkit sem győznek meg, senkinek sem nyújtanak érdemi
tájékoztatást, csak egy-egy esettel lehet érzékeltetni, mindez mit jelentett még
a legnagyobb településeknek is egy-egy alkalommal. 1658. január 24-én – tehát
egy valóban békésnek mondható időszakban – „Nazur bék Urunk eő Nagysága
emberei, úgymint Vajda népe Városunkban lévén, adtunk ajándékot rend szer-
int [az évenként négy alkalommal szokásos módon]: Az Nagyságos Nazur
Béknek Tallér 100. Rókabórt 12. Farkasbórt 1. Gyöngyházás késeket 12 párt.

Sajtot 12. Vajat 12 pintet. 4 szál daru tollat, egy téhely kö[önséges] kést. Az Úr fiának 10 tallért, egy rókabórt, egy sajtot, egy pár kést. Az Úr inasainak Tallér 14, 3 rókabórt, 6 sajtot, 6 pár kést. Tihájának Gzáfernek tallér 8, két pár kést, két sajtot, egy rókabórt. Hasznadarjának tallér 10, egy pár kést, egy sajtot, egy rókabórt. Tyatónak [török deák] tallér 12, két róka bőrt, egy pár kést, két sajtot. Két kávéfőző inasnak egy-egy tallért, egy-egy pár kést. Teke Tatárnak egy pár kést. Egri Huszeinnak egy pár kést. Memhet óda Bassának, Murtezán öccsének öt pár kést, fél tallért. Három holnapi ajándékba az úrnak tallér 12. Subbasáknak tallér 10. Item subbasáknak magoknak tallér 48, rókabórt 12, sajtot 12, vajat 12 pintet, 4 szál daru toll, 12 pár kést. A gyalog Agának 5 pár kést gyöngyházast, magánosan valót négyet, 4 szál daru toll, 4 sajtot. Ali Iszpahiának róka bőrt 1, egy pár kést, harmadfél pint vajat.” Alig hihető, de Budán bármely komolyabb ügy intézése során csaknem hasonló ajándékozont kellett szétosztani, hogy a város küldöttje legalább az ügy intézője elé kerülhessen.

Ha a működő hivatal, a budai pasa embereinek rutinszerű látogatása ilyen kiadásokkal járt, ezek ismeretében jobban el tudjuk képzelni, mit jelentett a város lakossága számára pl. 1672-ben egy vásár megrendezése. „Annak megtudása, Sz. Katalin napkor mely várbeli török volt városunkban: Baja, Szabadka, Szeged, Janko [Jankovác, Jánoshalma], Pecsih [Pécs], Pargy (sic!), Tona [Tolna], Földvár, Fejérvár, Buda, Pest, Hatvan, Eger, Heves, Szolnok, Várad, Csongorád, Sárköz, Kalocsa, Adony, Ercs, Pentelye, Vacs, Szekszárd.” Ez a feljegyzés a velük kapcsolatos kiadásokra nem utal. Hogy egy-egy katonai egység megjelenése mit jelenthetett a tanács számára, azt egy-két évvel későbbi feljegyzés alapján elgondolhatjuk: „Patai András uram főbíróságában Szent Katalin napi sokadalomhoz az nazur embere Memhet aga és Amhet basa szubasái nálunk lévén, tizenhárom napok alatt mennyi nyavalyában forgottunk az idő alatt, mennyit költöttünk reájok, vajat, mézet, abrakot, húst, akárki megtekintheti [a feljegyzésekben], és mellette mennyi embereket búsított, kilenc [egy olvashatatlan szó] esküdt ellen, pénzt mennyit szödött, rabokat elvitt, Isten tudná megmondani. Az kit ezután Isten ezen házhoz [a városházához főbíróként] parancsol, megtudhatja, miben legyen az város pásztorsága.” Egyébként Kecskemét évenként három vásárt tartott, és nem a Katalin-napin volt általában legnagyobb a felhozatal. Érthető, hogy ezek hatására a tanács néhány évvel később – a *bécsi udvar* engedélyével – évtizedekre felfüggesztette vásárainak megtartását.

A még mindig békésnek mondható évek igazi megpróbáltatásai azonban csak az évtized második felében, a kuruc mozgalom kibontakozásakor tetőztek, amikor 800, majd 1100 fős francia hadak is ellepték a várost. A hasonló események sorát László deák, a város későbbi főjegyzője – napra pontos keltezéssel ellátva – kezdetleges strófákba szedte és összegezte. A feljegyzéseket nem művészi, hanem forrásértékük miatt tartjuk számon. A pesti törökök „Az város disznáját konyhára metélik, / Az vásárbíró is talán annak vélik, / Jobb fülét elvágá...” az egyik katona. Biztosan nem kizárólag Kakulya János kisbíró volt az, akinek „Egy darab som pálczát hátára tevének...”. Éppen ezért nem lehetett véletlen, hogy a hasonló „vendégek” megjelenésekor „Az egész Bíráknak változik a színe / Hányván zöld karikát mindnek szeme fénye.”.

A hívatlan vendégek számának, étvágyának, fogyasztásának érzékeltetése végett ugyancsak egyetlen adatot emelek ki. 1662 és 1685 között 17 olyan év volt, amelyből ki tudtam gyűjteni a két kocsmá teljes forgalmát. A több mint két évtized alatt a végvári katonák és a kurucok a franciákkal együtt évenként átlagosan 3590 liter bort fogyasztottak. Ezzel szemben a törökök évenként átlagosan 5198 litert. Tehát a kecskeméti adózóknak évtizedeken át ellenszolgáltatás nélkül évenként átlagosan 88 hektoliter bort kellett biztosítani a hatalmaskodó, zsaroló és zsákmányt követelő különféle katonáknak. (Az élelmükre, abrakokra vonatkozó adatok nem maradtak ránk. Ezt jórészt a gazdák tizedéből fedezték.) Ezt az újabb, abszurdnak látszó állítást is illik további adatokkal hitelesíteni: 1677 és 1679 között alig több mint két évnyi időből csak a töredékesen ránk maradt nyilvánvalóságokból 198 esetet – átlagosan csaknem heti két alkalom! – gyűjtöttem ki, amikor katonák keserítették a várost és annak főbíróját. A törökök 59, a végváriak és a kurucok 123, a labancok 8, a rácok 6 és a franciák 2 alkalommal lepték el a várost és annak két kocsmáját. Érdekes az egyes csoportok számára is utalni: 38%-ban húszfős, vagy az alatti, 55%-ban 20 és 200 fő közötti, 7%-ban pedig 200 és 1200 fő közötti csapatról, seregről találtam feljegyzést. Mivel a kurucok és a végváriak lényegesen többször, és általában nagyobb számban jelentek meg, mint a törökök, nyilvánvaló, hogy a hódítók vagy hosszabb ideig tartózkodtak itt, vagy tőlük ritkábban merték megtagadni szertelen követeléseiket.

Bár a végvári katonák helyállása méltán ébreszt bennünk tiszteletet, és a kuruc romantika is még mindig hat, de azt is tudnunk kell, hogy ezek a pénztelen katonák jórészt a békés lakosság zsarolásából éltek, tengődtek. Ennek a korabeli költészetben is rögzültek félre nem érthető jelei: „Gyerünk alá, jó katonák, / Az Alföldre, Kecskemétre.” Eljárásuk módja pedig érthetően mély nyomokat hagyott eleinkben: „Az paraszt embernek / Fogd meg a szakállát, / Hajts el a marháját, / Verd pofon ő magát.”

Az igazi csapások azonban nem a valójában békés években, hanem a háborúk során jelentkeztek. Hogy a falvakra, mezővárosokra milyen veszélyt jelentettek a különféle kóbor, főleg tatár segédcsapatok, arról a Kecskeméten az 1686. április 20-i rablásuk összesítője alapján alkothatunk képet. Ezen egyetlen és váratlan támadás során a Kecskeméten elrabolt értékek a következők voltak: gazda 7 fő, családtag 23 fő, zsellér 8 fő, cseléd 62 fő, marha 59 db, ökör 347 db, ló 20 db, gulya 8, ménes 2, juhnyáj 9, szekér 3 db, kocsi 1 db. Hogy egy-egy gulyában, ménesben, juhnyájban hány jószág volt, sajnos nem rögzítették. Elgondolhatjuk, milyen kiszolgáltatottságban voltak a lényegesen kisebb települések.

E térségben a közvetlen török támadások sora és a hódoltság másfél-két évszázadot töltött ki. Ekkora idő minden ország, minden nép életében igen nagy. Különösen katasztrófális akkor, ha a szomszédságokban meginduló rohamos fejlődés helyett itt a pusztulás, a leépülés és a reménytelenség rögzült. Gazdasági hatásainak érzékeltetése előtt célszerű néhány adatot, néhány tény felidézni. Mátyás király halálakor Magyarország lakosainak száma kb. négymillió volt, és megegyezett Anglia lakosainak számával. A török kiűzése után pedig az ország lakosainak számát egymillióra becsülték. E két évszázad alatt a nyugati országok lakossága három-négyeszeresére bővült, Angliában megközelítette a húszmilliót.

A török által sújtott területek és az ettől megmenekült részek gazdasági fejlődésében talán még nagyobb eltérések jelentkeztek. A nagy földrajzi felfedezések nyomán kibontakozódó sokirányú fejlődés nemcsak a mezőgazdaságot gyarapította, hanem szükségszerűen kihatott a termelés és az árucserre minden területére. Ennek nyomán sorra épültek ki a nemzeti piacok, a nemzetállamok, és vált általánossá a pénzgazdálkodás.

Ezzel szemben nálunk három részre szakadt az egységes állam, nem jöhetett létre egységes piac. Az ország egykor legnépesebb déli és középső részét nemcsak porig rombolták, elnéptelenítették, hanem egy jóval kezdetlegesebb katonai és gazdasági rendszer blokkolta évszázadokra a helyreállítás lehetőségeit is. Ezúttal is csak néhány tény felidézésével tudom megmozgatni a képzelőerőt. Elfogadható mennyiségű írott emlékünk ugyanis csak 1662-től van. A következő évtizedekből Kecskeméten közel hetvenféle pénz és pénznév előfordulását tudtam kigyűjteni. Ezek között voltak török, magyar, osztrák, német, lengyel, velencei, francia, holland stb. valuták és a váltópénzek sora. Ha ehhez hozzávesszük a számottevő inflációt, elképzelhetjük, milyen visszaélésekre adott lehetőséget a hatalom és a kereskedők számára már csak ez az egyetlen adottság is. Ha felidézzük a közbiztonság gyengeségét, és annak gyakorta teljes hiányát, sejtethetjük, milyen akadályok gördültek az áruk cseréje és a személyek mozgása elé.

Ezeken túlmenően leszögezhetjük, hogy a hódítók országunk gazdasági fejlődésében érdemi felhajtóerőt sosem játszottak. Csupán néhány gyümölcscsel és néhány ipari termékkel bővítették az itteni lakosság ismeretét. E vidék állattartásán belül említhető változás nem történt. A sok évszázados rideg állattartás változatlan formában merevedett meg. Istállóiban csak a ház körüli jószágok egy részét tartották. A növénytermesztésen belül kétségtelenül észlelhető mind az eszközök, mind pedig a termelési eljárások és a feldolgozás terén számottevő változás. De ezeket az ismereteket a királyi országrészből és a nyugati országokból szerezték, nem pedig a hódítóktól. Kecskemét lakossága ezekben az évtizedekben a rendkívüli hátrányok sorát szenvedte el. Mégis fennmaradt, lélekszámában – jórészt sok-sok településünk tragédiájának eredményeként – kétségtelenül gyarapodott is, esetenként pedig egy jelentős társadalmi réteg gazdasági felhalmozására is lehetőség nyílt. Ennek több oka is volt, de ezek között az oszmán hatalom pozitív hozzájárulását hiába keresnénk. Ezeket a tényeket azért kellett sorra vennem, mivel Kecskemét, a legnépesebb hódoltságai mezőváros életét döntően meghatározták.

Közismert, hogy az alföldi mezővárosok lakosai elsődlegesen az elnéptelenedett hatalmas pusztaságokon folytatott rideg állattartással szerezték pénzbevételeiket. A kecskeméti gazdák saját birtokaikon kívül Vacstól Pusztaszerig és Tatárszentgyörgyötől Alpárig terjedő országrésznyi területeken előbb hat-nyolc, majd a korszak végén húsz-huszonöt pusztát béreltek. A rendkívül alacsony bérleti díj, a nagyon olcsó munkaerő tette lehetővé, hogy még számottevő veszteségek árán is bizonyos haszonnal járjon az állattartás. A térségben felnevelt szarvasmarhákra és lovakra a hódítók azonban nem mint lehetséges árukra, hanem mint adóalapokra, leendő ajándékokra és zsákmányokra tekintettek. Ehhez is csak egyetlen példa: az egyes mohamedán és keresztény ünnepek alkalmával milyen

jellegű és mennyiségű ajándékot kellett Budára juttatni. „Anno 1670. Szentkirályi Pál uram főbíróságában Budára karácson ajándékára az minemő pásztormákat [még nem fialt teheneket] Bozó János, Tót Mihály és Horvát Péter beadtanak, arról való számtartás. Basa számára söre [hizlalni való ökör] 3, tihájának 1, tolmácsnak tehén 1, Csaulzár tihájának tehén 1, Jancsár agának tehén 1, fő kadiának tehén 1, gyömly agának tehén 1, Szentgyörgyi ispájának 1. Pesten: Názúr béknek tehén 2, Kadiának 1, két szubasának 1, Zlátó agának 1, három besli agának 3, Alay béknek 1, Sótinak 1, Murtuzánnének 30 fertály búzáért adtanak 2, Oszmán Hodzának 1.” Részükről bármiféle felvásárlás csak nagyon ritkán és csekély mennyiségben történt. A viszonylag bőséges helyi adatok között kuriózumként lelhető fel egy-egy ilyen feljegyzés. A hatalmas hadsereg, a rendkívül népes hivatalnoki réteg felvásárlóerőként sosem vált érdemivé. Igényeiket elsődlegesen a katonai eszközökkel kikövetelt különféle szolgáltatások, a határtalan korrupció, vagy az erőszak egyéb módjával fedezték. Ezért a mezővárosok esetleges feleslegüket csak külföldön tudták pénzre váltani. Gyakorta és természetellenesen a gazdák áruit a gazdák adójából saját tanácsuk vásárolta fel, annak érdekében, hogy ellenszolgáltatás nélkül vagy féláron a hódítók követeléseit teljesíteni tudják. A sokszor említett hadviselés és a rossz közbiztonság miatt csaknem állandósuló háborús gazdálkodás, olykor egyfajta keresletet eredményezett. Az egyre szűkösebb külföldi értékesítés lehetősége, az áruszállítás kockázatai és a bizonytalan pénzügyi viszonyok a spekulációnak és a nyereszkesedésnek, nem pedig a tartós, normális és széles körű árucserének kedveztek.

Az egyes gazdák állományának a méretét korábban erősen eltúlozták. A ránk maradt adatok azt is érzékeltetik, hogy még a békés évtizedekben is mind a törökök, mind a végvári katonák megtizedelték a várható hasznot. A gyakori háborúk hatását pedig a következő néhány adat alapján érzékelhetjük. Adataink azt jelzik, hogy Kőrösön és Kecskeméten békés időszakban a szarvasmarhák száma két-három évtized alatt megkétszereződött. Míg 1643-ban itt 10.601 jószág, marhaszám után fizettek adót, 1662-re ez a szám 20.560-ra nőtt. A következő két háborús év azonban olyan pusztításokkal járt, hogy még fél évtizeddel később is csak fele ennyit vehettek nyilvántartásba. Egy újabb békés periódus ismét azt eredményezte, hogy 1681-re majdnem háromszorosa, minden korábbinál nagyobb lett a számuk: 27.190 db. Bár ennek oka az is lehetett, hogy a vásárok hiányában az értékesítés megoldatlan maradt. Az újabb két háborús év alatt azonban több mint 11 ezer marhát, lovat vesztek a gazdák. A háború folytatása pedig azt eredményezte, hogy 1692-re az egykori állománynak már nem egészen harmada, csupán 28%-a maradt meg! A csaknem folyamatos további háborúk hatását, az állattartás sérülékenységét mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a szabadságharc végére az egykori állománynak *tizedrésze* sem maradt meg! Ezek ismeretében kell tehát értékelnünk azt az állítólagos megállapítást, hogy „A török alatt boldog volt Kecskemét”.

A civis város gazdálkodásán belül valóban az állattartás volt a legszélesebb körű. A hódoltság békés évtizedeiben még az adófizetők 78-80 %-a tartott marhát, lovat vagy juhot. Még a török kiűzésével kapcsolatos keserves háborús évtized után is az adózók fele érdekelt maradt. A tartott jószágok száma azonban,

miként a korábbi adatok ezt jelezték, erősen lecsökkent. Míg a békés évtizedekben a jómódú gazdák száma – akik 100 és 200 közötti marhaszám után adóztak – 36 volt, a felszabadító háború derekára 10-re csökkent. A dúsgazdagoké pedig – akik 200 és 800 marhaszám után adóztak – néhány éves háború hatására 12-ről 1-re apadt, de még ez is elvesztette korábbi marháinak a felét.

A juhászat ezekben a századokban ugyancsak jelentős hasznot hozott. Itt a hódoltság alatti csúcsot 1678-ban jegyezték fel. Báránytizedet 97 gazda adott, 825 db-ot. Az anyajuhok száma valamivel több mint tízszeres lehetett. A Bécs ellen indított háború következtében azonban a gazdák száma csaknem felére esett vissza, a leadott bárányok száma viszont a korábbinak még a *negyedét* sem érte el. A mélypont itt 1695-ben következett be, amikor csupán 31 gazdától tudtak dézsmabárányokat szedni, de a közel húsz évvel korábbinak csak alig több mint *tizedét* tudták tőlük behajtani.

A növénytermesztésen belül lényegesen kiegyensúlyozottabb állapotokat észlelünk. A szántóföldi növénytermesztés a lakosság számával arányosan bővült, a keresletet viszont az esetek többségében a háborús pusztítások elől menekülők és a hódítók követelései idézték elő. A növénytermesztésből a gazdák lényegesen kisebb hányada részesült. Még a hódoltság végén is csak alig több mint harmaduk, mintegy 350 háztartásfő kapott erre lehetőséget. Mivel a gabona iránti igényeket a hadseregek követelései fokozatosan növelték, ezért a város határain túl, a kun pusztákon is egyre több gazda törte fel a mezőt, és a hódoltság végén a várostól nagyobb távolságban szántóvetők száma már elérte a 130 főt. Bár a szaporodó katonai inzultusok komoly mértékben zavarták a termelést, ezek egy-egy év munkáját ritkán tették teljesen tönkre. Azt azonban kellően hangsúlyoznunk kell, hogy a város lakossága saját élelmét, saját szükségleteit, ritka kivételtől eltekintve, sorra elő tudta állítani.

A takarmányozás – a csaknem általános legeltetés mellett – ekkor még csak nagyon szűk körű volt, és az esetek többségében csak a jószágok teletetését szolgálta. Abrakot, szemes takarmányt nagyjából csak a háttérlovak kaptak. Ezért a takarmánytermesztés jórészt egybeesett a gabonatermesztéssel. Az árpa és a zab mellett a különféle szalmák szolgálták még ezt a célt. Ezekon kívül a szénatermesztés ősi módját használták fel a marhák, lovak, ritkábban pedig a juhok teletetésére.

A szőlő- és gyümölcstermesztés terén más megállapításokat tehetünk, mint a gabonatermelésnél. Tekintettel arra, hogy e téren számottevő igaerőre nem volt folyamatosan szükség, a szegényebb gazdák és a zsellérek is képesek voltak kisebb ültetvények létrehozására, gondozására. A bővülésnek itt az állattartók szabtak határt, mivel nem engedték a város tövében lévő legelők feltörését. A növekvő feszültséget a tanács a század végén egy reformmal oldotta fel, erőteljesen kitérítve e termelési kör korábbi kereteit. Alig hihető, de ennek hatására a törpebirtokos gazdáknak is több mint háromnegyede birtokolt szőlőt, a kisbirtokos gazdáknak pedig több mint kilencven százaléka. A jelentős számú középbirtokosoknak és a gazdag civiseknek pedig csaknem mindegyike maga termelte meg borát. Ebből adódóan a gazdák csaknem 80 százaléka, de még a zselléreknek is közel fele birtokolt kisebb-nagyobb szőlőskertet. Tehát

elmondhatjuk, hogy ez a kultúra a korszak végére sokkal jobban beágyazódott a kecskeméti társadalomba, mint a gabonatermesztés vagy az állattartás. Ez olyan széles körűvé vált, amely vetekedett több szőlőkultúrára alapuló településeken található állapottal. Biztos piacot e téren a helyi fogyasztás bővülése mellett a katonák már említett szertelen igénye, követelése jelentette, mivel a tanács adófizetésre is elfogadta a bort.

A mezőváros hódoltság alatti gazdasági életébe lényegesen szervezettebb és sokrétűbben épült be a hivatali szervezet, a tanács tevékenysége, mint ma. A főbírónak évről évre négy-öt hatóság, intézmény számára kellett a kialakított vagy a ráerőszakolt tetemes összegeket, az elmaradhatatlan busás ajándékokat kigazdálkodni és számukra eljuttatni. Minden bizonnyal Kecskemét az egyetlen mezőváros a hódoltságban, ahol sikerült legalább a XVII. század utolsó felének feljegyzéseiből egy csaknem teljes és pontos összeállítást készíteni. Itt a tömörítés érdekében csak a statisztikai feldolgozások összesítőinek számaiból idézhetek. Elsőként a városra nehezedő terheket célszerű érzékelteni.

A szultáni hatalom számára fizetendő adókat több évre szólóan határozták meg. Ezek összege 1663-ban 2087, 1671-ben 2215 és 1682-ben 2492 ezüst tallér volt. [Egy ökör ára 8-10 tallér.] A számadáskönyvekből kigyűjthető különféle ajándékok, követelések pénzben meghatározott összege évenként ezer-ezerötszáz tallért tett ki. Együttesen tehát legalább négyezer tallér körüli összeget kellett e célra az adószedőnek összegyűjteni. Ezekhez járultak a különféle természetbeni juttatások, amelyek mértéke (széna, tűzifa, gabona, hajóvontatás, fuvarozás stb.) még a békés esztendőkből is erősen változott, és mivel jórészt a lakosokat terhelte, a tanács feljegyzésekben tételesen ritkán lelhetőek fel. Azoknak az esetenkénti zsarolásoknak az összegéről, amelyekről feljegyzések nem készültek vagy megsemmisültek, érthetően el kell tekintenünk. A háborúk során pedig csaknem követhetlenné váltak a különféle követelések. Értéküket pénzben rendkívül nehéz meghatározni, ezért számszerűsítésüket mellőzöm. Aligha tévedek, ha ezeket újabb kétezer tallér körüli összegre tételezem. Ezek a hatalmas terhek 1687-től mind megszűntek.

A magyar állam Buda visszafoglalásáig csaknem jelképes mértékű adót (50 tallér) szedett városunktól. A török kiűzését szolgáló háború során ez az összeg 1690-ben 2751, 1700-ban pedig 2933 tallér volt. A háború idején (főként 1687 és 1695 között) a keresztény hadak tábornokainak követelése azonban terményekben és fuvarozásban olykor szertelenné, pénzben és egyéb értékekben pedig csaknem rablásjellegűvé vált. Erdély csak a hódoltság első szakaszában, Thököly állama pedig csak annak végén szedett adót, követelt szolgáltatást Kecskeméttől.

Mivel még a közelmúltban is megjelent olyan állítás, hogy a szomszédos hódoltsági városban „...a helység földesurainak a befolyása meggyengült, hatalmuk ellehetetlenült...”, hasonló kijelentések és állítások helyett adatokkal, számokkal kell igazolnom, hogy egy hasonló következtetés Kecskemétre semmiképpen sem vonatkozik. A korszakban a város summaadóján hat-nyolc főúri család osztozott, és azt minden évben – tekintet nélkül járványokra, természeti csapásokra és háborúkra – kivétel nélkül és maradéktalanul behajtották. Ezek örökségük arányában kapták meg évenként a maguk részét. A kor közjogi

állapotára jellemző, hogy Wesselényi Ferenc, amikor nádor lett, járandóságát azonnal és önkényesen 200-ról 400 tallérra emelte. A többi földesúr esetében ilyen atrocitást nem tapasztalunk. A hasonló méretű Csáky-rész után előbb 200, majd a század végén is csak 212 tallért fizetett a város. A Rákóczi családnak 1663-ban a sokkal kisebb birtokrész után 22,25 tallért adtak, és ez az összeg még 1698-ban is éppen ekkora maradt. A nádor örököseivel még jobban meggyűlt a város baja. Ő végrendeletében a Kecskeméttől járó summát özvegyére hagyta, aki elzalogosította azt a Koháry családnak. Öccse, Pál viszont – aki Erdélybe menekült, és a kuruc mozgalom kétes hírű tábornoka lett – ezt a döntést nem vette tudomásul. Amikor az uralkodó utasítására a felségsértéssel vádolt földesúr számára a város a kifizetést megtagadta, az közel ötszáz fős sereggel lepte el Kecskemétet, és mindaddig nem távozott, és serege ellátását is megkövetelte, amíg a tanács két év summáját aranyban számára össze nem gyűjtötte és ki nem fizette. Bosszúját pedig Kecskemét a szertelen ajándék megkövetelésével haláláig még inkább nyögte. Míg a hasonló arányú Csáky-birtokrész után a város évenként 12 tallér értékű ajándékot fizetett, Wesselényi Pál 1671-től 738,5, és 1680-tól már 906 tallér értékű „ajándékot” követelt meg. Így a földesuraknak kifizetett ajándékok összege, amely 1663-ban 183 tallér volt, 1671-től 842 és 1680-tól 1024 tallér lett. Halála után megszűnt a törvénytelenység, és ismét csak 120, majd 103 tallért kellett erre a célra összegyűjteni. A kifizetett földesúri census összege kisebb ingadozást jelez: 1663-ban 1107, 1671-től 1540 tallér lett. Wesselényi Pál halála után e téren is helyreállt a korábbi, a törvényes állapot.

A váci püspöknek mindvégig 212 tallért kellett tizedként leróni.

A korábbi kiadások ismeretében, és az arányok érzékeltetése végett nem érdektelen rögzíteni, hogy a városi tanács működésével kapcsolatos költségek még 1682-ben is mindössze 458 tallért igényeltek, mivel az évenként választott tisztségviselők fizetést nem kaptak.

Indokolt legalább néhány sorban utalni arra, hogy a tanács miből fedezte évről évre ezeket az igen nagy összegeket. Hely hiányában csupán egyetlen év adataiból idézek. 1682-ben a legjelentősebb forrásból, a különféle adókból 5416 tallér folyt be. A kisebb regálék, a vásártartás, a mézszárszék, és főként a kocsmatiszta haszna 2931 tallér lett. Az egyéb bevétel – bírság és gazdálkodás – 293 tallérral járult ezekhez. A földesúri jog gyakorlása révén a gabona-, a bárány-, a must- stb. tized ugyancsak segítette a különféle szolgáltatások, ajándékok fedezetének előteremtését. Végül a munkaszolgálatra, a robotra kell utalnom, amely sok kiadástól mentesítette a tanácsot. Ezek értékét tallérban kifejezni ugyancsak lehetetlen. Az egy főre eső átlag azonban sokkal kisebb volt, mint a falvakban.

Bár ezek az adatok önmagukban meggyőzőek, és biztos támpontok lehetnek, de nem nyújtanak viszonyítási alapot. Ezért a korszak legnépesebb, legnagyobb magyar városának, Debrecennek a kiadásaiból és bevételeiből célszerű egyet-kettőt felvillantani. Tudjuk, hogy lakosainak száma legalább háromszorosa volt mint Kecskemété. Ipara már ekkor sokkalta fejlettebb, kereskedelme pedig összehasonlíthatatlanul nagyobb. Várad elfoglalása előtt (1660) a töröknek fizetett „adója az erdélyi állami adóval együtt 7300 tallér volt”. Az arányok érzékeltetése végett célszerű kiemelni, hogy Debrecen bevétele 1662-ben 29.900 tallér körüli lett.

Kecskemét a törököknek – nem számítva ide a különféle sarcolásokat – kb. feleekora összeget fizetett ugyan, de Kecskemét bevétele csak negyede volt Debrecen jövedelmének. Nem árt utalni arra is, hogy az szabad királyi város lévén *földesúri terhei nem voltak*. A kiadása és a bevétele közötti igen jelentős eltérés tette aztán lehetővé, hogy lényegesen többet tudott költeni kultúrára, oktatásra, szociális célokra és középületekre. Mivel pedig megmenekült azoktól az ismétlődő sarcolásoktól és katonai katasztrófáktól, melyek Kecskemétet a hódoltság alatt rendre sújtották, lakosságának értékfelhalmozása és teherbíró képessége sokkal gyorsabban nőtt.

Tekintettel arra, hogy egy város lelkét, életét valóban a lakossága alkotja, legalább a hódoltság alatti társadalmat kellene árnyaltan bemutatnom. Hely hiányában mégis ez lesz a legvázlatosabb, olykor egyenesen elnagyolt. Egészséges fejlődés, békés állapotok között a lakosság mozgása, a migráció a legkevésbé ható tényező. A Kárpát-medencében az idegen hadseregek, az idegen hatalmak rendre hatalmas tömegeket kényszerítettek lakóhelyük elhagyására. Az oszmán hatalom másfél évszázadon át előbb szertelen pusztítást végzett, majd tömegeket tett földönfutóvá. Egyik történészünk el akarván kerülni a túlzásokat, azt állapította meg, hogy Kecskeméten 1546 és 1559 között a „népesség mintegy háromnegyed része tartozott a régi lakosok soraiba, s csak egynegyede tekinthető minden kétséget kizáróan új telepesnek.” Azonban alig több mint egy évtized alatt ilyen arányú változás, a lakosság 25%-át kitevő betelepülés rendkívüli migrációt jelentett. Az egyik legnagyobb csapás az ún. hosszú háború alatt érte a várost. Kecskemét 1600-ban csaknem teljesen elpusztult. Lakosainak számottevő részét elvesztette, kisebb része pedig hosszabb-rövidebb időre szétfutott. Sokan – a ceglédi és a nagykőrösi lakosokkal együtt – Komárom és Érsekújvár térségében próbálták életüket megmenteni. Egy jelentős csoportjuk csak 1607-ben, a békekötés után határozta el, hogy visszatér régi birtokaira. A migrációt a hódoltság második szakaszában újabb okok is serkentették. A török földesurak majorsági gazdálkodása, a szertelen robot elől szökött el mind több jobbágy. A hatvanas és hetvenes években a kecskeméti magisztrátus számára külön gondot és komoly költséget jelentett a baranyai és tolnai jobbágyokkal szembeni török retorzió, mivel tömegesen kerestek menedéket városunkban. A büntetés nem maradt el. „1667. Die 19. Februarii... Azon kívül fizetett őkegyelme baranyai jobbágyokért burinti váltságához f. 84.” „Szyartó Mihály uraiméknak Buda-i útikölcségre, midőn az vezér [a budai pasa] az jobbágyok végett hívtak bennünket, attam néki fl. 4.” „István Kovács Budára menvén az [ide szökött] jobbágyokkal, költött f. 1.” „Jobbágyok[at] kereső hatalmas vezér urunk [budai pasa] csauzának fizettem tall. 52.” „Baranyai jobbágyokért fizettem ... tall. 7.” Az idézett sorok azt érzékeltetik, hogy nem egy-két véletlen és jelentéktelen esetről, hanem népes csoportok érkezésének szinte folyamatáról beszélhetünk. Ennek a migrációnak a súlyát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a budai pasa később is szükségesnek látta a közbelépést. „Anno 1674. február 12. Hadasdi jobbágyokért, kijüvén vezér urunk csauza, fizettem érettek: Bor hasznából tall. 11. Székbíró Keresztes hozott tall. 7. Csaplároktól tall. 12.” „Anno 1677. die 21. Maii. Főbíró Bíró György uram Budán lévén, amely jobbágyokat a bara-

nyai iszpaiak keresnek, azokat a budai hatalmas vezér parancsából városunkból, akiket feltaláltunk, felküldtük Budára.” „Nazurnak Pesten az jobbágyok mellett való fáradtságára kéntelenségéből fizettünk tall. 140, id est száznegyven. Nazur tihájának adtunk tall. 10. Az szubasáknak fizettünk tall. 10. Deáknak fizettünk tall. 1.” Ezekhez hasonló igen jelentős kiadások több mint egy évtizeden át terhelték a magisztrátus költségvetését. Már itt feltétlenül utalnunk kell arra, hogy a helyi nyilvántartások feljegyzéseiben ezen kiadásokkal kapcsolatosan egyetlen sajnálkozó vagy elmarasztaló megjegyzés sem található! Egyetlen olyan észrevétel sem tűnik fel, amely az idemenekülők és a város lakosai között érdemi ellentétet, ütközést jelezne. Úgy látszik, hogy a távoli települések jobbágyaival való szolidaritás természetes volt mind a választott tisztségviselők, mind pedig a lakosság számára. Persze az is valószínű, hogy – az esetleges rokoni kapcsolatokon túl – az esküdtek és a választott tisztségviselők tűrőképességét számottevően növelte, hogy esetenként ily módon újabb adófizetőkhez és jelentős számú olcsó munkaerőhöz jutottak.

Viszont 1683-tól ismét a haderők atrocitásai mozdították ki lakóhelyükről a tömegeket. A háborús évek alatt ismét olyan mérvű migráció indult meg, amelyre csak az előző századfordulón volt példa. A feldolgozott nyilvántartások szerint Nagykőrös 39 településről fogadott menekülteket, míg Kecskeméten 52 ilyen földrajzi névre találtam. Az eltérés akár a két település eltérő méretéből is adódhat. Bár figyelniük kell arra is, hogy Kőrösön csak egy tájegység megnevezésével találkozunk, ahonnan mindössze ketten érkeztek, míg ide öt tájegységből – Baranya, Drávamelléke, Felföld, Mátyusföld és Tótország – 195 család jött. Biztos, hogy ezen öt tájegységen belül több tucat érintett település rejlik. Figyelemre méltó eltérésként említhetem, hogy mindössze csupán 18 olyan települést találunk, amelyből mindkét városba érkeztek menekültek. Tehát a két város „vonzáskörzete” e tekintetben számottevően eltérő volt. További sajátosság az, hogy Nagykőrösre a betelepülők nagyobb hányada (58%) a hozzá viszonylag közeli településekről érkezett. Ezzel szemben Kecskemétre a közeli településekről csak 15,5% jött, ideszámítva még az 50-60 km-re levő Soltot és Halast is. Nagyobb távolságról, más tájegységről Nagykőrösre 12%, ide viszont 68% menekült. Ezek nagyobb része azonban nem maradt itt. A Bécs elleni támadás után is a visszaköltözés gyorsan megindult, és 1684–1685-ben már 43 menekült család tért vissza otthonába, és a következő két évben 123, illetve 167 család távozását rögzítették a nyilvántartások. Tehát ezekben az években a csak a „nagy futások” során idemenekültek közül több mint 330 család költözött vissza lakhelyére. A Buda elleni ostrommal és a török kiűzésével együtt járó megpróbáltatások azonban csak ezután következtek. A nyilvántartásban fellelhető „vidékiek” jelentős hányada nem futólagosan került a városba, hanem itt le is telepedett, beilleszkedett a mezőváros társadalmába, és magukkal hozván korábbi szokásaikat, a termelés során szerzett ismereteiket, számottevően hatottak a régóta itt élők anyagi és szellemi kultúrájára.

A gyakori háborúk és polgárháborúk, valamint a természeti csapások miatt a lakosság száma érthetően csaknem hektikus mozgást jelez. Korábban e téren is a különféle becslések során erős túlzások jelentkeztek. Valójában 1546 táján 2000

és 2500 közötti lehetett a lakosság száma. Ez 1662 táján 4500, majd – két hatalmas pestisjárvány ellenére – a század vége felé kb. 6000 főre nőtt.

A rendi-feudális társadalomban a mezővárosok lakosságának tagoltsága, összetétele erősen változó volt. Kecskeméten a kiváltságos rend gyakorlatilag hiányzott. A tulajdonos főurak igen nagy távolságban, a hódoltságon kívül éltek, armális nemes nevére pedig csak elvétve akadhat a kutató. Számuk a korszak végén sem érte el a tízet, pedig négy tőzsérkedő család a hetvenes években vásárolta armálisát a kuruc tábornoktól. Tekintettel arra, hogy a török hatóság előjogaikat nem ismerte el, és kivétel nélkül jobbágytelkeken gazdálkodtak, csak a személyi adótól mentesültek, minden más terhet, még a robotot is vállalniuk kellett.

A középkorból örökölt agrártársadalom a megváltozott körülmények között még erőteljesebben tagolódott, és már nyomokban sem hasonlított a falvak társadalmára. Gazdának számított az a családfő, akinek a városban telke, és azon háza volt. Ők vehettek részt a népgyűlésben, az esküdtek és a tisztségviselők megválasztásában. Soraikban számottevő vagyoni rétegződés található. Ezek egy része szántófölddel sem rendelkezett. Egyébként a szántók és a mezei kertek birtoklásán belül megkülönböztettek pénzes kerteket, melyeket szabadon adhattak, vehettek a helyi gazdák, és városadománya-kertet, amelyeket a tanács bérletként adott egy-egy családfőnek. Ezeken belül újabb csoportot alkottak a „marhásabb” és a „marhátlanabb” gazdák, attól függően, hogy milyen méretű jószágállomány volt birtokukban. A szerencse vagy a balszerencse, a szorgalom vagy egy váratlan örökség révén gyors és erőteljes lehetett az emelkedés vagy a süllyedés. Köztük a rangsort, a közösségben kapott szerepet legtöbbször a vagyoni mérete határozta meg.

Zsellérnek számított az, akinek nem volt saját háza. Ezért közöttük nemcsak nemesek, hanem olyan viszonylag gazdag, már nős családtagok is fellelhetők voltak, akik még szüleiknél laktak. Akinek volt annyi pénze, hogy képes volt telket, házat vásárolni, azonnal a gazdák közé került. Aránytalanul nagy részüik azonban a szegények sorait duzzasztotta. Közülük kerültek ki a napszámosok, a kapások és az alkalmi munkások. Gyerekeik pedig a cselédek utánpótlását biztosították.

Népes réteget alkottak a pásztorok, akiknek számottevő része ugyancsak zsellér volt. Közöttük a legnépesebb a juhászathoz kötődött. A számadó-, a nyáj-, a fejő-, az ellető juhász és a bojtár egy rangsort képezett. Hozzájuk tartozott még a kisbojtár, a kospásztor, az isztrongahajtó és a sajtkészítő is. A csikósok és a gulyások száma lényegesen kisebb volt.

A cselédek, a lovászok és a béresek annál népesebb csoportot alkottak. Közöttük viszont nem jött létre olyan hierarchia, mint a juhászoknál. Számuk több százra tehető.

A középkorból örökölt társadalmi munkamegosztás a lakosság számával és az esetenkénti gazdasági gyarapodás révén érthetően jelentősen bővült. Az iparosok legfontosabb szervezeti kerete Európa-szerte a céh volt. A hódoltság alatt Kecskeméten az ötvösök (1557), a szűcsök (1559), a szabók (1585), a szappanosok (1642), a kovácsok (1653) és a csizmadiák (1656) szerezték meg a szervezetük

működtetéséhez szükséges szabályzatot, oklevelet. A tényleges szakmák és iparosok száma ezeknél lényegesen bővebb volt. A rájuk vonatkozó adatok csak elszórtan maradtak ránk, a számukra utaló adatok gyakran változtak, ezért az itt találhatóak csak tájékoztató jellegűek. A különféle nyilvántartásokban a következő mesterségek tűnnek fel: bába (5), borbély (2), csizmadia (9), hegedűs (1), kovács (13), szűrszabó (3), lakatos (1), órásmester (1), ötvös (4), szappanos (15), szabó (29), szűcs (5), takács (6) és könyvkötő (1). A hosszú háború alatt 16 olyan malomtulajdonosra utalnak, akik megsértették a város státútumait. A lakosság bővülésével számuk tovább nőtt, és 1690-ben már 34 adózónál 38 szárazmalmot írtak össze, és a tanács is működtetett egyet. Ezekben csaknem hasonló számú molnár ténykedett. Tekintettel arra, hogy a különböző szolgáltatásokra mind a városon belül, mind pedig a környező településeken nagy volt az igény, a tanács több más mesterség (pl. bognárok, vargák) és sok-sok kontár létét megtúrta, és a céhek velük szembeni támadásait elhárította. Külön is utalunk kell arra, hogy az áruk értékesítői az esetek aránytalanul nagy részében maguk a termelők voltak. Ezért itt kereskedőkről csak bizonyos korlátok között szólhatunk. A piacokon árusító kofák száma 15 és 30 között mozgott. A boltok száma pedig erősen változott, de a tízet csak a korszak végén haladta meg.

Külön kell viszont szólnom a tőzsérekről. Ők elsődlegesen marhák külföldön történő értékesítésével foglalkoztak. Bár komoly kockázatokat kellett vállalniuk, a belső piac hiányában a külföldi értékesítés megkerülhetetlen lett. Az előző évszázadok kalmáraitól keveset tudunk. Sikeres vállalkozásaik révén közülük többen számottevő vagyona tettek szert. Minden bizonnyal ők voltak azok, akik a város nevét külföldön ismertté, „hírössé” tették. Távolról sem véletlen, hogy komoly hírnevükre legkorábban egy hadtudományi elemzés, Zrínyi Miklós *Vitéz hadnagy* című munkája utal. Ő a kassai kereskedőket, a kecskeméti tőzséreket és a soproni kalmárokat azonos szintűnek tekinti. A helyi feljegyzésekben 1660-1670 között név szerint 20 tőzsérrel találkozunk. Valamennyien gazdák voltak, számottevő adót fizettek, és mindegyik viselt valamiféle tisztséget. A számottevő igaerő birtokában a gazdák jelentős hányada vállalkozott hosszabb-rövidebb fuvarozásra. Az 1662–1682 közötti tanácsi nyilvántartások szerint 105 gazda fuvarozott egy vagy sok alkalommal bort vagy egyéb terméket a tanács számára. Aligha kétséges, hogy magánszemélyek is jelentős számban igénybe vették ezt a szolgáltatást.

Talán éppen az igen erőteljes migráció eredményezte azt, hogy a városba kerülő családok viszonylag gyorsan beilleszkedtek, és a törzslakosság is befogadónak bizonyult. Azt viszont adatok sorával lehet bizonyítani, hogy többen néhány év, legfeljebb egy-két évtized után a város közéletének is fontos szereplőivé válhattak. Ismét meg kell elégednünk egyetlen példával: a Magó család 1662-ben még biztosan nem élt, nem adózott a városban, hanem Szentlőrincen lakott, ott gazdálkodott. Nevük csak 1664-ben tűnik fel a robotot teljesítők és az adózók között, de a hetvenes években Magó Mihályt már megválasztották esküdtnak. Ilyen minőségben előbb két alkalommal egy-egy évre kisbíró lett, 1680-ban adószedőnek és 1689-ben pedig már főbírónak választották. Az viszont kétségtelen, hogy számottevő vagyona birtokosa volt. Tehát a „vidékiekkel”, a jövevényekkel

szemben nem érződött fenntartás, főként nem kirekesztés. Így a cívis társadalom egyik legfőbb jellemzőjeként azt emelhetem ki, hogy mindvégig meglepően nyitott maradt, és az egyes társadalmi-vagyoni csoportok, rétegek között sem alakult ki elzárkózás. Tekintettel arra, hogy a választott tisztségek egy éven át történő ellátásáért semmiféle fizetség nem járt, csak az adózástól és a robotszolgáltatástól mentesült az illető, a megválasztás során érthetően a gazdagabb, a termelőmunkára közvetlenül tartósan nem kényszerülő személyek jöhettek számításba. Ezért több mint figyelemre méltó, hogy az esküdtek és az alacsonyabb tisztséget viselők hatvan százalékban nem voltak kimondottan gazdagok. Az viszont kétségtelen, hogy a főbírók többsége a gazdag famíliákból került ki. 1662 és 1700 között – ettől kezdve ellenőrizhető pontosan – 25 személy töltötte be ezt a tisztséget. Közepes birtokosnak volt mondható közülük 11 fő, és egyértelműen kisbirtokos volt Csertő János, aki korábban a szappanos céh mestere volt. Tehát főbíróknak csak alig több mint felét tették ki a gazdagok. A hatalomnak egy-egy famíliában történő megőrzését gátolta, hogy főbírónak ismételten csak hat-nyolc év után választották meg ugyanazt a személyt, és ritka kivételnek számított, hogy valakit háromszor is méltónak találtak erre.

Ez a nagyon vázlatos ismertetés sem hagy kétséget afelől, hogy a hódoltság legnépesebb mezővárosának társadalma minden tekintetben erőteljesen eltért a falvakétól. Bár az értékteremtés nagy hányada a mezőgazdaság valamely ágához kötődött, a népesség mind szélesebb csoportjai vettek részt az árutermelésben és az árucsere valamely formájában. A lakosság számottevő része a hódoltság egészében bérmunkából élt. A polgárosodott réteg pedig a hódoltság második felében egyre meghatározóbbá vált. Ha nem is egyezett meg minden téren Debrecen társadalmával, mivel a legmarkánsabb vonások hasonlóak vagy azonosak voltak, nem indokolatlan vele kapcsolatosan is a cívis jelző használata.

A kora újkor legszélesebb körben ható eszmei áramlata kétségtelenül a reformáció lett. Ez Kecskeméten 1548 táján kezdett terjedni. Az viszont kétségtelen, hogy 1564-re olyan jelentőssé vált, hogy a súrlódások elkerülése végett a két felekezet Végh Mihály főbíró házában egyezséget kötött. Jól tudjuk, hogy a történelem során a legelső törvényt, amely a felekezetek közötti békét garantálta 450 évvel ezelőtt, 1568-ban egy magyar országgyűlés hozta meg Tordán, amelyre joggal lehetünk büszkéek. A városunkban létrejött egyezmény azonban ezt is négy évvel megelőzte. Ez nemcsak a templom közös használatát és a két felekezet közötti békét, egyenlőséget rögzítette, hanem a közösség életének kereteit több évszázadra megszabta. Bár itt a protestánsok csak a lakosság harmadát alkották, a város irányításában zavartalanul működött az alternáció. Ennek értelmében az évenkénti főbíró megválasztása előtt, ha katolikus volt a főbíró, a katolikusok jelöltek meg három protestáns személyt, akik közül a népgyűlés megválaszthatta a város újabb első emberét. A következő évben e célra a protestánsok jelöltek három személyt a katolikusok közül. Kellően hangsúlyoznom kell, hogy ez a gyakorlat, ez a váltakozás nem néhány évre szólt, hisz kisebb módosítással a második világháborúig érvényben maradt! Ez a szokás azzal is járt, hogy itt a tanács mindkét egyház vezetőit távol tartotta a közügyek irányításától. Ha viszont bármilyen támogatást adott nekik, mindkét félnek egyformán mért, és híveik között

is minden rendbontást egyformán torolt meg. Ez is döntően segítette a valóban példátlan vallási türelem fennmaradását. Erre is csak egyetlen példát emelek ide: „Minthogy az pápista ecclesiára sok rendben adtunk tall[ér] 29, gar[as] 3, den[ár] 14, most az számadáskor hasonlóképpen az reformata ecclesiának is megadtuk tall. 29, gar. 3, den. 14.”

A reformáció szellemi hozadékai közül városunkban is az írás-olvasás széles körben történő elterjedését célszerű kiemelni. Korábban jeleztem, hogy itt a XV. század eleje óta működött iskola. Mivel ez több szállal a katolikus templomhoz kötődött, a protestáns egyház is létrehozta a maga iskoláját. Bár a hagyomány ezt 1564-hez kapcsolja, a legelső hiteles adat jóval későbbi. „Az első név szerint ismert iskolarektor, Veresmarti Mihály *Megtérése históriájában* mint tekintélyes egyház szolgálatában töltött hivatalt említi kecskeméti rektorságát 1597 tájáról.” Az iskolákat az egyházak tartották ugyan fenn, de a tanács tőle telhetően támogatta azokat. A legtöbb feljegyzés az ünnepek során juttatott adományokról maradt. Itt is feltűnő, mennyire vigyáztak arra, hogy egyformán mérjenek. „Az reformata schola beli deák gyermekeknek adtunk den. 24. Az pápista deák gyermekeknek asszerint den. 24.” Ezek az iskolák ekkor a szellemi munkához még csak az alapokat tudták megadni.

A gimnáziumi tanulmányaikat a református tanulók általában Pápán vagy Debrecenben folytatták. Az egyik katolikus szülő, aki két fiát „scolákban taníttatta, asztaloktól Győrett, Gyöngyösen, és ruházatjokra s költségökre sokat költött”. A helybeli iskolákat viszont a szegényebb gazdák fia is látogatták. Erre enged következtetni, hogy később, amikor a népgyűlés akaratából kisbírók, székbírák, vásárbírók lettek, kötelesek voltak önállóan vezetni nyilvántartásaikat. Számadáskönyveink, robotlajstromaink rendkívül sokféle – gyakran gyakorlatlan kézre valló – kézírást őriztek meg. Sokat elárul a korabeli iskolákról, hogy a név szerint ismert 74 kisbíró között találunk 2 teljesen vagyontalant, 12 törpebirtokost és 29 kisbirtokost. Tehát közel hatvan százalékuk a szegényebb vagyoni csoportokból verbuválódott. A név szerint ismert 81 székbíró közül csak néhány százalékkal kisebb az arányuk. Az ugyancsak név szerint ismert 30 vásárbíró közül viszont 83% került ki a szerényebb vagyonúak közül. Ha ezekhez hozzávesszük, hogy a kocsmárosok, a mészárosok ugyancsak folyamatosan vezettek nyilvántartásokat, számuk tovább nő. Ugyancsak a legszegényebbek közül kerültek ki a tyúkszedő deákok, a kisbírók és vásárbírók munkáját időről időre kiegészítő írások. Ha a legszegényebb vagyoni csoportokon belül is ilyen jelentős igény volt az iskolai oktatásra, elképzelhetjük, hogy a jobb módú és a rendkívül gazdag cívisek, iparosok, tőzsérek és kereskedők között még szélesebb körű lehetett ez az igény. Arra is érdemes utalni, hogy az írni-olvasni tudóknak csak elenyészően kis része került a városi igazgatás apparátusába.

Kecskemét kora újkori irodalmából Orosz László feldolgozásában csupán két helyben született alkotást tudott megnevezni. Az első Kecskeméti Végh Mihály zsolnárfordítása – amely a Psalmus Hungaricus alapja lett – önálló alkotásként fogható fel. A XVII. században is mindössze egyetlen „korrajzi versezet” született, amelyet 1679-ben László deák – a későbbi Csizmadia László főjegyző – jegyzett le, és valószínűleg az ő munkája. Városunk irodalmi termése valójában ennél

jóval bővebb. Az 1645 és 1705 közötti évtizedekből eddig 211 verset, illetve vers-és szövegtörédeket tudtam összegyűjteni, melyeket a nyilvántartások üresen maradt lapjaira „probatio calami”-ként, valóban a készített lúdtollak próbájaként kanyarintottak a kisbírók és deákok az emlékezetükben megmaradt versekből. Mivel ez szélesebb körben még nem igazán ismert, megengedhető, hogy – egy irodalmi folyóiratban Orosz László feldolgozása alapján – néhány nevet, néhány címet felidézsek.

A különféle zsoltárok *Szenczi Molnár Albert* fordításaiként éltek tovább százak és ezrek emlékezetében. A katolikus egyházi énekek lejegyzett részei *Kájoni János Cantionale catholicum* című kötetéből valók. De került elő *Szőlősi Benedek Cantus catholiciájából* is néhány idézet. Nem kevésbé figyelemre méltó, hogy a *A tékozló fiú históriája* és a *Mária Magdolna históriája Szentmártoni Bodó János* erdélyi unitárius költő alkotása a két folyó között is olvasókra talált. Rajtuk kívül fellelhető *Szegedi Lajos* protestáns lelkész, *Szkhárosi Horvát András*, *Újvári Tamás*, *Carthausi Szt. Domokos*, *Pécsely Király Imre* egy-egy verse, illetve versrészlete, *Aquinói Szent Tamás* és *Szent Bernát* egy-egy himnusza. Idézték a *Kecskeméti Graduál* (1637–1681) egyik énekét is. Található a *Kun-kódexből* (1621–1647) is néhány sor, valamint az *evangéliumokból* kisebb részletek.

Legalább ennyire indokolt, hogy a világi jellegű művek alkotóit ugyancsak név szerint említsük. Az egyik lejegyző teljes egészében idézte *Balassi Bálint Cantio elegansát* (Siralmas énekét). A kor két jelentős katolikus költője is nyomot hagyott. *Hajnal Mátyástól* két, *Nyéki Vörös Mátyástól* egy idézet került elő. Fellelhetők ezeken kívül *Rimay Jánostól* és *Szepsi Csombor Mártontól* származó versrészletek is. Ezeknél az idézeteknél nem lehet eléggé erőteljesen hangsúlyozni, hogy többségükben csak alig néhány osztalet végzett emberek, ritkán adódó szabad percekben szinte tudattalanul vetették papírra, ami ezekben az évtizedekben otthon még csak nagy ritkán kerülhetett kezükbe.

Feltétlenül ki kell emelnem, hogy a „tollpróbák” között több eredeti, helyben keletkezett vers is fellelhető. Az 1673. év különösen sok keserűséget hozhatott mind az egész országra, mind pedig a helybeliekre. Három helybeli anonim verselő is megörökítette ennek sok szomorúságát, nyomorúságát. „*Oh nyomorúságos esztendő, / Homályba beborult idő, / Voltál nekünk csak búszerző, / Gyakran méreggel emésztő...*” A másik vers szerzője minden bizonnyal a magisztrátus valamelyik tagja lehetett, vagy legalábbis a bírák lelkiállapotát, hangulatát örökítette meg: „*Oh kegyelmes Isten szánj meg, / Ez nyomorult háztúl ments meg, / Hogy házunkban nyughassunk meg, / Többé ne is ismerjük meg...*” Nyomorult, nyomorúságos háznak több helyen is a városházát nevezték a tisztségviselők. Minden tekintetben kiemelkedő alkotás az a vers, amelynek a feljegyző adta az *Anno 1673* címet, pontosabban jelzést. Ez nemcsak terjedelmét, hanem formai sajátosságait tekintve is kiemelkedik a többi közül. Minden bizonnyal eddig még teljesen ismeretlen volt a magyar irodalmi életben. Egy Erdélyből ideszakadt ember panasolja el benne fájdalmait. A hús strófából ízelítőül csak az első három versszakot idézem. „*Kegyesen tápláló, / Mindeneket formáló / Szent Jehova Isten! / Légy gondom viselő[m] / És jól igazgatóm, / Keserülő Isten. // Óh mert reád hadtam, /*

Igyemet rád bíztam, / Ez idegen földön / Nincsen jóakaróm, / Sem gondom viselő[m], / Keserülő Isten. // Vajha szüleimet, / Édes nemzetimet / Csak egyszer láthatnám, / Éltömet éltökért, / Az ő jóvoltokért / Letenni nem szánnám..." A népművészetről és a kor zenei életéről hely hiányában nem szólhatok, csupán azok létere utalok.

A kora újkor Európa nyugati fele számára – a háborúskodások ellenére – az élet minden területén soha nem látott gyarapodást eredményezett. A háborúkból nekünk jóval több, a gyarapodásból viszont csak alig-alig jutott. A keleti despotizmus nem tudta ugyan meghonosítani az alapvetően keleti termelési módot, de a szomszédos államoktól és az őslakosságtól való félelem miatt a fékek sorával bénított minden tőle telhető változást. Erre is csak egyetlen példát említek. 1642-ben – tehát Buda eleste után száz évvel, a hódoltság legbékésebb időszakában –, mivel erősen megrongálódott a templomtorony, ezért magától a *budai pasától* kért és kapott a város engedélyt, „...hogymint tornyukat se nagyobbra, se kisebbre nem építvén, az eldülés ellen faoszlopokkal megtámogathassák...”. Ezért az engedélyért 201 tallért – kb. húsz ökör ára – kellett (az ajándékokon kívül) a városnak fizetni. Mivel a csaknem általános hivatali hangnem a hódítók és a hódoltak kapcsolatát mindennél jobban érzékelteti, még egy – az évenkénti természetbeni szolgáltatások egy részét érintő – idézetet célszerű beszúrnom: „...Az szénát pedig béhozátok Városi Bírák ezen fával, melyről levelet vettetek, ha karóban nem akartok száradni.” Ezen a rövid és nagyon vázlatos áttekin-tésen is átsüt a hódoltság egész időszakát átfogó reménytelenség, az esztelen tilalmakba való ismételt ütközés, ami ebben a másfél évszázadban sokakban egyfajta benuhátságot eredményezett. Az alig felfogható ellentétek sora jelentkezett még rövid időközön belül is. Az anarchia, és olykor a váratlan lehetőség, a mindent bénító korrupció és a keleti despotizmus, a városképző erők és az egyéni kockáztatások érvényesülése, a háborús konjunktúra és a féktelen rablás hektikusan váltogatták egymást. Kecskemét lakossága ezeknek lett részben haszonélvezője, és időről időre súlyos kárvallottja. A tózsérek életrevalósága, vakmerősége és leleményessége olykor meglepő anyagi felhalmozást, majd a gyakori háborúk szükségyszerű anyagi összeomlást eredményezett családok tucatjainak. Az időszakos, és csak egy szűkebb csoportnak jutó boldogulást nemritkán a többször említett elképesztő korrupció is segítette. A rendkívüli terhek sorát, a rablásokat, zsarolásokat pedig a hatalom jellege és a központi igazgatás fokozatos benuhátsága hozta magával. Hogy a török kiűzése után még maradt itt élet, maradt a továbbélésre lehetőség, a magyar parasztság tűrőképességének és rendkívüli vitalitásának volt köszönhető.

Mivel Kecskemétnek a rendi-feudális társadalmon belüli utolsó másfél évszázadát – több kötet és kéttucatnyi tanulmány elkészítése, publikálása alapján – a város újabb monográfiájában részletesen feltártam, ebből az időszakból csak a leginkább meghatározó folyamatokra, eseményekre és alkotásokra célszerű itt utalnom.

A török hatalom kiűzését eredményező közel két évtizedes (1683–1699) kíméletlen háború a lakosságot azért viselte meg rendkívüli módon, mivel korábbi jószágainak, tartalékainak és értékeinek nagyobb részét már a háború első éveiben elvesztette. Ráadásul az osztrák zsoldban szolgáló tábornokok nemcsak

igen szerencsétlen stratégiát folytattak, hanem gyakorta a háborút a sokat szenvedő lakosság kirablásával meggazdagodásuk forrásának tekintették. Előlük – miként a tatárok elől – Kecskemét gazdái megtakarított pénzük nagyobb részét a templomban rejtették el, ahonnan viszont Rensingh hadbiztos azt a szó szoros értelmében elkobozta. Ez a minden szempontból keserves másfél-két évtized azonban így is sokkal gyümölcsözőbb lett, mint a sokkal több kárt és szenvedést eredményező előző másfél évszázad. Ezt érzékelteti az is, hogy még javában folyt a háború, amikor a lakosság termelőkapacitását már folyamatosan képes volt javítani. Termékeit valós piacon, valós értékében tudta cserélni, vásárait pedig Pozsonytól Erdélyig és Rimaszombattól Baranyaig terjedő térségből tőzsérek, kereskedők és iparosok sora hozta állatait és ipari termékeit. Ez azt jelzi, hogy a hódítók kiűzése után az egységes piac szinte éveken belül kezdett kiépülni, a megelégnélkül gazdálkodás eredményeként a város tanácsa pedig képes volt olyan összeget előteremteni, amely révén megszerezte Szentlőrinc pusztát gazdái számára.

Azonban a bécsi adminisztráció szűklátókörűsége és a magyar nemesség önző ragaszkodása régi rendi kiváltságaihoz előbb az országgyűlésben súlyos politikai ütközéseket, majd egy újabb, az egész országra kiterjedő kíméletlen háborút eredményezett. Vitathatatlan, hogy a Rákóczi-szabadságharc alapvető célkitűzése, a magyar állam függetlenségének a perszónalunión belüli megteremtése, a magyarság közjogi szerepének a visszaállítása, az önálló nemzeti létünk és az önálló nemzeti fejlődésünk lehetőségének a biztosítása volt. Kecskemét a kezdeti és váratlan katonai sikerekhez katonákkal, pénzzel és terményekkel egyaránt hozzájárult. Ezen átmeneti eredmények ellenére 1706-tól nyilvánvalóvá vált, hogy értelmetlen a pusztító háború folytatása. Sajnos a meginduló tárgyalásokon a bécsi küldöttség a merev magyarellenességet, a kuruc tábornoki kar pedig a királyi hatalom számára elfogadhatatlan álláspontot – Rákóczi erdélyi fejedelemségének megtartása – képviselt. A felek kölcsönös bizalmatlansága, majd rosszhiszeműsége a háború folytatását eredményezte. Ez Kecskemét számára a rendkívüli csapások sorozatát hozta. A következő évek nemcsak a város jelentős részének a felperzselését, háromszori kiürítését, és 1707 tavaszán pedig a kegyetlen rác pusztítást eredményezték, hanem rendkívül súlyos anyagi terhet, sok-sok fuvarozást, katonák ezreinek ismételt beszállásolását és ellátását is magukkal hozták. Ezek a terhek a lakosság nagyobb részét korábban sosem látott tartós éhínségbe taszították, a jobb módúaknál pedig tartalékainak teljes felélését eredményezték. Az 1711-ben megkötött szatmári béke a nemesség számára legalább több fontos előjogának hosszú időre történő megőrzését biztosította. A mezővárosok és a falvak lakossága számára viszont földesuraikkal szemben – a szertelen áldozatok fejében – több évtizedre még a korábbiaknál is nagyobb kiszolgáltatottságot eredményezett.

Ismételten hangsúlyoznom kell, hogy a Bécs ellen (1683) induló török támadás és a szatmári béke közötti csaknem három évtized nemcsak a katonai szolgáltatások, a rablások és zsarolások özönét, hanem a város értékeinek szertelen pusztulását is eredményezte. Közben két súlyos pestisjárványt és több természeti csapást – sáskajárásokat, szárazságot, állatjárványokat – is el kellett

szenvednie a lakosságnak. Több mint figyelemre méltó, hogy Kecskemét és széles vezetőrétege mégsem süllyedt letargikus állapotba. Az igaz, hogy csaknem másfél évtized kellett ahhoz, hogy a szabadságharc előtti lélekszámát, gazdasági hatékonyságát visszaszerezze, de még ebben a lábadozó szakaszban is meg tudta őrizni tartását. Legnagyobb földesura ismét megkísérelte, hogy a város sok évszázados jogait megnyirbálja. Hosszas és sok anyagi áldozattal járó küzdelem után csak 1718-ban volt hajlandó az uralkodó kegyeit is élvező és országos főméltóságot elérő Koháry István, hogy lemond jogtalan követeléseinek nagyobb részéről. Minden bizonnyal ennek is volt köszönhető, hogy ettől kezdve a magisztrátus és a város elsődleges célja a földesuraitól való megváltakozás, a szabad királyi státus megszerzése lett. A tanács az 1724 utáni évtizedekben kisebb földesuraitól rendkívül súlyos váltságdíjak árán sorra meg is szabadult. A leghatalmasabb, a Koháry-Coburg família viszont olyan rendkívüli árat, feltételt szabott, hogy csak 1834-ben, és akkor is csak rendkívül nagy kölcsönök felvételével tudta ezt a város teljesíteni, amelynek törlesztése aztán csaknem fél évszázadra lebénította gazdasági erejét, és még így sem sikerült a polgári átalakulásig a nagy cél elérése.

Visszatérő szokás, hogy a magyar történelmen belül a XVIII. századot leértékelik, elmarasztalják. Egyesek a *szabadság* hiányát, mások a „*félgyarmati létet*” emlegetik, ezzel sok jogos kérdést lefedve és elkenve. Ezekkel egyrészt indokolni lehetett minden gazdasági, társadalmi lemaradást, főként pedig el lehetett terelni a figyelmet a magyar rendek zsákutcás törekvéseinek következményeiről. Kétségtelen, hogy Kecskemét sorsát is alapvetően meghatározta a rendi kiváltságok továbbélése. Ennek elismerése ellenére látnunk kell, hogy ebben a másfél évszázadban – a korábbiakhoz képest – csaknem minden téren rendkívüli eredményeket ért el a város és az ország.

A szántóföldi növénytermesztésen belül a termékek mennyisége a lakosság számának bővülésével arányosan nőtt. A gabonatermesztés terén pedig az árutermelés mind meghatározóbb lett. A reformkorban már Bozó Jánoshoz hasonlóan tucatnyi gazda volt, aki nyolc-tíz tonna gabonát termelt eladásra. Az istállózó állattartás és a lovak energiájának fokozottabb igénybevétele a takarmánytermesztés méreteit növelte erőteljesen. Az igazán komoly változásokat azonban részben az új növényi kultúrák elterjedése, részben pedig – a javuló közbiztonság hatására – egy új gazdálkodási szervezet, a tanyarendszer fokozatos kialakulása jelentette. Ez tette lehetővé a belterjesebb gazdálkodást a szántóföldi növénytermesztésben, mivel segítette, hogy a kapásnövények egyre meghatározóbbá váljanak. Egyben lehetővé tette a tanya körüli kisállattartás széles körű elterjedését. A század második felében a kukorica termesztése fokozatosan elterjedt, és a reformkorra már igazán tömegessé vált. Erre épült mind a paraszti háztartásban, mind pedig az árutermelésben egyre meghatározóbbá váló sertés- és baromfitenyésztés. Hasonló karriert futott be a burgonyatermesztés is, amely a tömegélelmezés terén nyújtott rendkívüli segítséget, és vált a magyar konyha pótolhatatlan alapanyagává. Az ipari növények közül a dohánytermesztés lett ezen a vidéken egyre jelentősebb haszon forrásává. A len és a kender termesztése bár számottevően bővült, nem eredményezett a gazdáknak hasonló jövedelmet.

1629. okt. 27. – nov. 7. Iv. Murad szultán rendelete a budai kádihoz a három városban előforduló bűn fölötti fenyítő eljárás iránt

In anno 1796
Midon ar ffar medid mahumet fonyez
toi ik csot ar Constanis napok hol
nags d'ohel o' s'oh neppet ke mid ut
vona nags Hoge Eger var at meg
kallana is mihoron or ker et volat
pedede ar Kettes Kemetsi polgar
vonaat s'lei bin ffwat van algar
koz victionek f'ar akrot f'at
f'ar gubotsi s'ien nags f'at
Ket Kery et meh f'el ar Capas
egen Keprone adran nehich Hoo
f'ar ar am at f'auvis Kermel
vala pedige ar Lakgarokete
ar Capas nehik nem adabanem
Egy Kon toit addet vafa meh hags
Hoge havalaki f'aborgatno
ahar naohet ar Kontost mutut
nak meg ammal ar bolgarok
meg K'etonek s' hargove
neh Mikon valami ureget
Lakkamah volna j'orvi teget
felol ar Biro ar Kontost rea
s'even ar biz en Ket Tanacs
hol Eger ut Ke'it von ar f'erege
nags nags tak midon ar j'orik
Kohel or Ketonek voma
L'at van ar bironar Kontost
ovai Krot Le uag on or ve
f'eren ar b'ire Leibem men
or ... ...
or ... ...
or ... ...

Ihm Coom 2 gal
Dorvas Hor Cho Giny
Eger f'ojara J. 4
Olyai Coom kemp!
tara J. 13
Silot v'otem 2 24
L'asat v'otem 2 12
Co'ia em Le'isiga halat
Hix mandonk attam 2 5 miles
L'osol v'otem 2 0
Dapizost v'otem 2 4
L'at v'otem 2 4
L'asat v'otem 2 4
Egy halat Co'ia J. 17
H'at v'otem 24 felis
Egy L'osol Co'ia
J. 12
Egy halat v'otem 2 8
Egy halat attam Bajakink
24 2
Az p'inch i'f'itoknak
attam 12 28
Az meh Dekk L'atvan f'are
ar Kocsik fel irasaban
attam ann ... 220
Katalin
al
f.

Az Eger ostromára induló III. Mohamed szultánhoz fordult Kecskemét előljárósága, hogy egy csaszut küldjön, aki az átvonuló törököktől megmenti a város lakóit.

Presentes ad fixum specti.
 Ecclesie S. Petri grati.

S

Salutem Principaliq. gratias. Intra postponom.
 Kivántarván Jádumk Samára vionny. Dámi Ezer Levah
 azoknak esak vez. Berint es meg. Beres. Eze mint te. retarván
 indonyos. Repaxhót. mely. Berint. Abrenialian. Hú. Ezer. Ezer.
 A. 70. Sarant. Jolyul. ascer. In. egjelach. ason. vradat. ugy.
 igye leve. meg. Beresom. Egy. as. thara. Bó. gá. lya. az. Dal. nem.
 le. ettel. ne. ke. s. letren. e. mely. hó. s. Vicsali. zed. Samára. val.
 Levah. ad. as. ara. p. f. for. gais. hmer. D. n. r. al. is. c. s. en. dr.
 us. á. bal. ki. k. in. e. d. s. s. es. s. m. m. i. u. s. i. u. s. á. l. a. l. p. r. a. t. t. i. n.
 seg. et. te. in. in. f. a. n. k. p. e. a. l. l. i. s. s. e. n. d. z. s. e. p. o. l. i. t. i. a. n. i. s. t. h. i.
 seg. et. el. a. s. t. h. a. g. s. a. m. a. r. i. a. m. e. g. s. t. e. l. e. g. e. s. t. e. t. i. n. (c. e. n. s. u. m.
 E. o. s. d. e. m. b. e. n. e. v. a. l. e. r. e. d. e. n. d. e. r. a. m. u. s. E. z. e. d. e. z. t. e. l. e. t. i.
 A. m. s. 11. 6.

[Large decorative flourish]

Fregonai R. J. J.

Ventilator

1677. Jul. 20.

Kohány István fülkei Várkapitány,
védlevele Kezdemény Város népére.

Eredesi ei azért nevezetes: mert
Kohány István saját kezével van
aláírva; minthogy akkor még jobb
kezre nem volt az ágyú-golyó átvál
tása ronefolva.

33.)

XII. levél.

H. II. k. 313. m. 493. l.

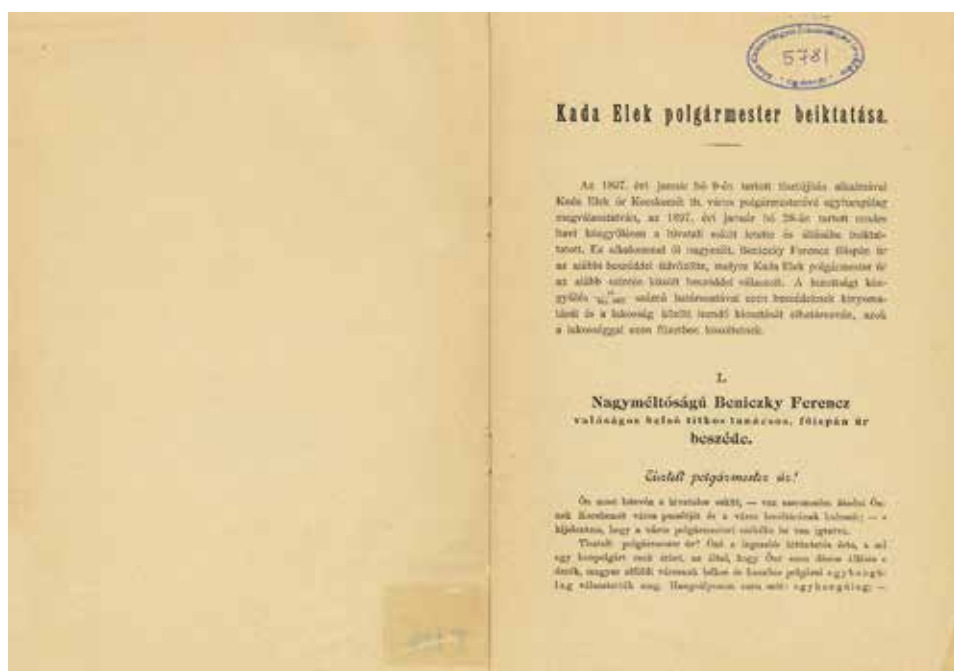

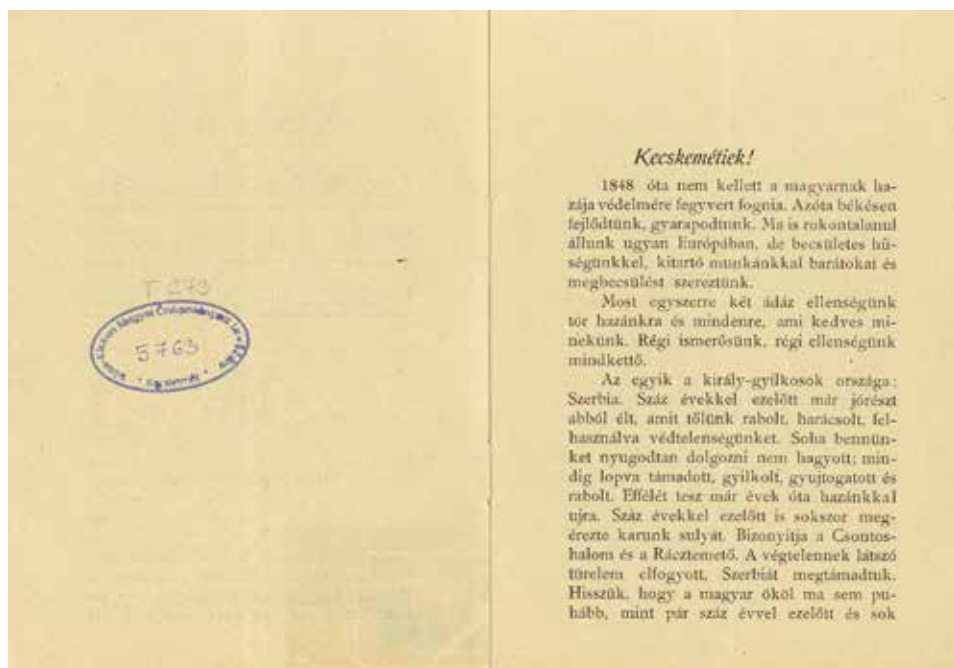
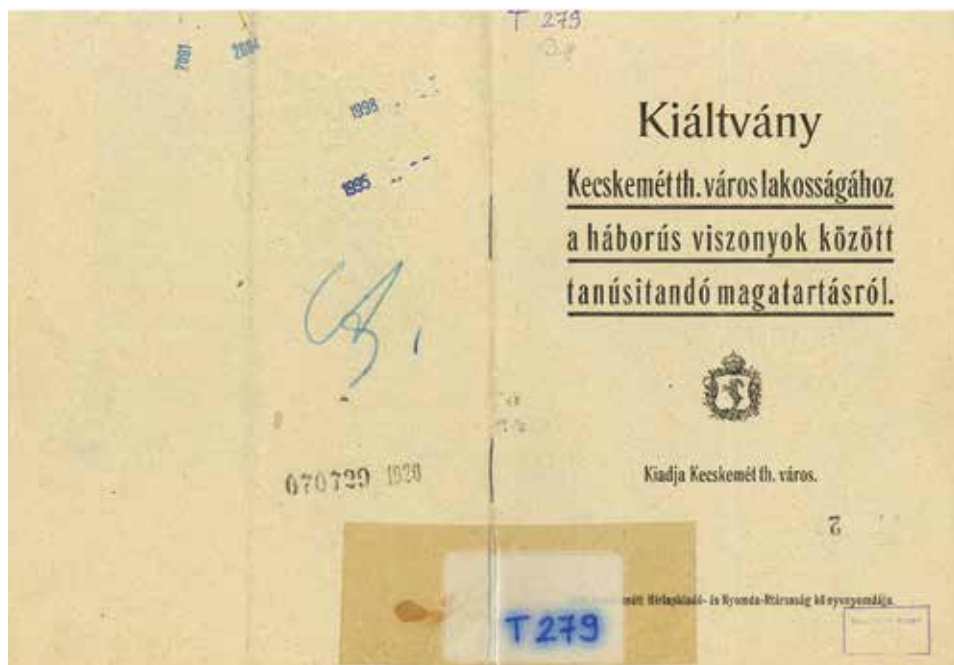
Gróf Koháry István földesúr védlevele, 1677. július 20.

Az 1865. évi országgyűlésbe hívó levél pecsétje

Kada Elek polgármesteri székfoglalója, 1897. január

Sándor István kiáltványa az I. világháború kezdetén a város lakóihoz. 1914. augusztus 5.

Sokkal jelentősebbé vált viszont a későbbi évtizedekben a konyhakerti növénytermesztés, amely ugyancsak a reformkor vége felé kezdett mind szélesebb körben elterjedni.

A növénytermesztésen belül azonban a leglátványosabb siker kétségtelenül a szőlő- és gyümölcsstermesztés terén bontakozódott ki. Ezt nemcsak a rohamosan növekvő kereslet segítette elő, hanem a termelési kultúra igen komoly hagyománya és a széles körű szakismeret egyaránt. Ezenkívül ki kell emelni azt a tényt, hogy a mind fenyegetőbb futóhomok megkötése elengedhetetlen feladat lett a város számára. Ennek hatására a szőlő telepítésére a magisztrátus a korábbi terület többszörösét, 1600 holdat árusított ki. A korábban is tömegeket foglalkoztató igényes kultúra a mindinkább belterjesebbé váló mezőgazdaság húzóágazatává vált. Párhuzamosan növekedett a vele szorosan összenőtt gyümölcsstermesztés is. Ez azonban a korszak vége felé egyre inkább különvált, és az önálló, többholdas gyümölcsösökről a végrendeletek és a vagyoneleltárak sora emlékezik meg. Célszerű megemlíteni, hogy több évtizeden át sajátos sikert értek el az eperfaültetvények, amelyek a selyemhernyó-tenyésztés révén váltak egy időre tömegessé. A tudatos erdőgazdálkodást ugyancsak a futóhomok rohamos fenyegetése segítette évtizedeken át. Néhány évtized alatt a város határában 3700 hold erdőt telepítettek. A máig meglévő erdőink jelentős részének az alapjait ezekben az évtizedekben kezdték megvetni.

Az állattartáson belül a rideg állattartás, a hatalmas puszták olcsó bérlete révén még csaknem fél évszázadon át megőrizte korábbi méreteit és gazdasági szerepét. Azonban a század második felében a baromban tartott jószágok száma fokozatosan visszaesett, és a nagy állattartás rovására – a textil- és a bőrparban jelentkező kereslet folyamatos növekedése révén – a juhtenyésztés vált mind fontosabbá. Az ősi racka juhokat egyre több gazda merinónyájra váltotta át. A század második felétől pedig részben az istállózó, részben pedig a kisállattartás vált egyre elterjedtebbé.

A békésebb évtizedekben a társadalmi munkamegosztás a falvakban és a mezővárosokban is figyelemre méltó módon bővült. Ezt eleinte a céhek számának növekedésén lehetett lemérni. Hangsúlyoznunk kell, hogy a XVIII. század nagyobb részében a céhek ezeken a területeken még a szakmaiság, a szakértelem és az igényesség terjedését szolgálták. Kecskeméten a számban is növekedő iparosok komoly anyagi áldozatok révén sorra szereztek meg a szükséges szabályzatokat. A borbélyok 1716, a szűcsök 1723, a szíjgyártók 1724, a takácsok 1725, az asztalosok és a lakatosok 1742, a gombkötők 1743, a kőművesek és az ácsmesterek 1779, a kerékgyártók 1785 és a molnárok 1817 folyamán szervezheték meg saját céhüket. A különféle szakmák, mesterségek száma természetesen ennél jóval nagyobb volt. Néhány újabb adat kiválóan érzékelteti az e téren lezajló folyamatot. Míg 1707-ben 13 szakmában 55 fő tevékenykedett, fél évszázad múlva, 1757-ben már 32 szakmát 242 fő űzött. A fejlődés ütemét jelzi, hogy nem egészen negyedszázad elteltével, 1780-ban már 46 szakmában 433 mester kereste kenyerét. A korszak végén pedig 67 szakmában 753 fő fizetett adót. A céheken kívül tevékenykedő mesterek számáról nincsenek adataink, pedig mindvégig számottevő igényeket tudtak kielégíteni. Érdemes utalni arra is,

hogy az egészségügy – miként Európa nagyobb részén – még gyerekcipőben járt. Ezt érzékelteti, hogy a legkezdetlegesebb sebészi beavatkozást a század elején még a borbélyoknak engedélyezték, és a bábákon kívül 1780-ban is csak egy patikus és egyetlen orvos szolgálta a városban az egészségügyet. Az orvosok száma a korszak végére már négy lett, és a patikusoké pedig ötre bővült. A kontárok népes taborára és az akkor még meghatározó jellegű háziiparra itt csak utalni tudok.

Az ipar fejlődésén belül célszerű azt a néhányat kiemelni, amelyek a technikai fejlődést és a városiasodást leginkább jelzik. Egy népes mezővárosban elsőként a malmokat kell említenem. A lóval meghajtott járgányos malmok száma egy évszázad alatt több mint duplájára nőtt, és 96 után fizettek adót. Ezek munkáját segítették a szélmalomok. Az elsőt 1706-ban állították fel Kecskeméten. Az időjárás azonban itt ezeknek nem kedvezett, így számuk még 1826-ban is mindössze hat volt. Vízimalmot csak a Tiszán tudott a tanács építtetni (1750), ahol néhány évvel később Tatai János is engedélyt kapott egy újabb működtetéséhez. Ezeknek a szolgáltatásait a környékbeliek vették igénybe. Figyelemre méltó viszont, hogy az első gőzmalom építésére már 1839-ben kért egy vállalkozó engedélyt, de egy ilyen malmot csak 1844-ben tudott felépíteni egy szerencsésebb vállalkozó.

A szőlő- és gyümölcsstermesztés már a hódoltság alatt létrehozta a házi jellegű szeszfőzés különféle formáját. Az alapanyag gyors ütemű növekedése számukat megsokszorozta, és érdemi technikai fejlődést is eredményezett: 1750 táján 166 pálinkafőzdét adóztatott meg a tanács. A technikai fejlődés és a teljesítőképesség növekedése révén a következő évtizedekben számuk rohamosan csökkent, kapacitásuk viszont folyamatosan nőtt.

A városiasodás kétségtelen jele volt az is, hogy 1710-ben önálló vendégfogadó nyílt a város központjában. Ehhez 1759-ben egy újabb társult. Az 1789-ben épült szállodában pedig már négy szoba, és 15 ló befogadására képes istálló várta az utasokat. A korszak végén pedig csaknem húsz kocsmá és vendégfogadó tartását engedélyezte a tanács.

Az építőipar fellendülését ezen a vidéken erősen hátráltatta a természetes és tartós építőanyag csaknem teljes hiánya. Évtizedeken át a mocsári homokkő kitermelésével igyekeztek kiegészíteni a nagyon költséges tégláégetést. Az egyházi, a katonai célú épületek emelése és az igényesebb civis otthonok létrehozása mégis megkövetelte az egyre tömegesebb téglá- és cserépezetést.

Az útviszonyok az egész korszakon belül rendkívül rosszak voltak. Ezért az árucseré és a személyszállítás az év nagyobb részében mindvégig komoly gondot jelentett. Ennek ellenére 1697-től kiépült a postaszolgálat, amely azonban 1713-ig csak alkalmoszerűen működött. A szolgáltatás csak ezután lett folyamatos, és több vállalkozó számára ráfizetéses.

A rossz utak és a környező települések viszonylag fejletlen társadalmi munkamegosztása meghatározta az áruforgalmat. Bár Kecskemét a középkortól három alkalommal tarthatott országos vásárt, és ezek számát 1746-ban, majd 1798-ban újabbakkal növelhette, áruforgalma másodrendű maradt. Bár Morvaországtól Szabadkáig és Gyergyótól Szombathelyig tartó térségből jártak ide kereskedők, ezekre a vásárookra elsődlegesen élő állatokat hoztak. Számuk legtöbbször figye-

lemre méltó volt. Egyetlen példa: 1779-ben az őszi vásárra 5544 szarvasmarhát és 5284 juhot hajtottak ide. Hetivásárain hatvan-hetven kereskedő és kofa kínálta közel ilyen megoszlású portékáját.

A pénzügyek lebonyolítása a polgári forradalomig nagyon visszafogott maradt. Bár a közbiztonság mindvégig kiegyensúlyozott volt, az ipar fejletlensége, a kereskedelem egyoldalúsága és a városra háruló súlyos terhek miatt a lakosság egyes rétegein belül a felhalmozás szerény maradt. Igazán nagy vagyont csak néhány kereskedő tudott összegyűjteni. Közülük is kiemelkedett Czollner Mihály és felesége, akik olyan tömegű pénzt és értékeket tudtak leemlényes és sikeres vállalkozásaik révén profitálni, amelyből nemcsak örököseiknek jutott bőségesen, hanem szegényházat, kórházat, iskolákat és egyházakat is bőkezűen támogattak. A kölcsönzés csaknem a korszak végéig alkalmi jellegű és szűk körű maradt. Csak a polgári forradalmat megelőző évtizedekben jöttek létre az első pénzintézetek, amelyek iránt azonnal rendkívül nagy lett az érdeklődés.

A polgári forradalomig tartó időszakban Kecskemét társadalma is számottevő változáson ment át. Az előző másfél évszázadra annyira jellemző migráció évtizedeken át most is fellelhető maradt, de jellege merőben más lett. Nem a létüket, életüket mentő tömegek zúdultak ide, hanem munkát és boldogulást kereső emberek, családok igyekeztek a betelepedéshez engedélyt szerezni. Iparosok és kereskedők száza, orvosok, tanárok, orvosok és patikusok sora jött hosszabb-rövidebb időre, és sok közülük le is telepedett. Ennek nyomán a más nemzetiségűek száma jelentősen megnőtt. Korábban csak a cigányság tért el szokásaiban, nyelvében a lakosság többségétől. Számuk azonban még a forradalom idején is alig haladta meg a százat. A görög és a zsidó kereskedők évtizedeken át tevékenykedtek a városban, de csak a század második felében kaptak engedélyt letelepedésre. A zsidók első zsinagógájukat 1817-ben, a görög kereskedők pedig ortodox templomukat 1829-ben építették fel. Szlovákok iparosként és nyári munkák végzőiként a szabadságharc befejezésétől ismételten érkeztek, és jelentős számban le is telepedtek. A reformkorban a piarista gimnáziumban a szegény sorsú szlovák gyerekek száza szereztek meg a műveltség alapjait és gyarapították nemzetiségük értelmiségét. A németajkúak közül legtöbbször különféle mesterségeket űztek, ezért hosszú időn át könnyen kaptak letelepedésre engedélyt. A nemzetiségek még együttesen is a teljes lakosság elenyészően csekély részét alkották, de a város gazdasági életében mind jelentősebbé váltak. Többségük már az első generáció során asszimilálódott.

A város lakosságának számával kapcsolatosan ezen időszakon belül is sok pontatlanság, megalapozatlan feltételezés vált ismertté. A szabadságharc lezárásakor a háborús veszteségek és a pestis miatt ötezernél többen aligha éltek itt. A dikális összeírások szerint az adózók száma 1707-ben 663 volt, és még 1725-ben is csak 767 adózót találunk. 1757-ben viszont – az ismételt súlyos pestisjárvány ellenére – már 2872 fő található a jegyzékben. Ezzel összhangban van az első pontosnak mondható, 1771-ben készült összeírás adatai. A jegyzék alapján a város lakosainak száma 15.348 fő volt. A II. József kori összeírásban (1786) pedig számuk 22.677-re bővült, és az 1850. évi szerint már 39.834 lett. Az viszont

kétségtelen, hogy az ország legnépesebb mezővárosa maradt mindaddig, amíg törvényhatósági jogú várossá nem vált.

A társadalom belső szervezete érdemben nem változott, csak kisebb-nagyobb hangsúlyeltolódások észlelhetők. Mivel a rendi társadalom változatlan maradt, a helyi nemesség továbbra is létezett. Számuk a betelepülések révén jelentősen nőtt. A század második felétől mind erőszakosabbá váltak követeléseik, melyek révén kiváltságaikat szerették volna a tanácsra és a város lakosságára erőltetni. Bár sikerrel nem jártak, próbálkozásaik, vádaskodásaik a tanácsnak igen sok gondot okoztak, és jelentős belső feszültség forrásává váltak. Önálló szervezetet nem hozhattak ugyan létre, de a város vezető testületeiben számuk, befolyásuk egyre nőtt, és sorra blokkolni tudták a mind szükségesebbé váló gazdasági és társadalmi reformokat.

A társadalom gerincét változatlanul a telekkel rendelkező gazdák alkották. Tagoltságuk birtokaik alapján lényegesen erőteljesebb lett. A leggazdagabbaknak a vagyona, a legszegényebbeknek pedig a száma nőtt erőteljesen.

A zsellérek aránya a lakosságon belül számottevően emelkedett, a pásztoroké pedig az állattartás jelentőségének mérséklődésével folyamatosan csökkent. A tanyás gazdálkodás térhódításával mind a cselédek, mind pedig a nap-számosok, bérmunkások iránti igény megnövekedett. Külön is utalnom kell a kertészekre, akik a gazdák egyes tanyáin őrizték a felszereléseket, a jószágokat és a terményeket. Ezekből adódóan a XIX. századra korábban nem tapasztalt gazdasági és társadalmi ellentétek sora jelent és erősödött meg, amelyeknek féken tartása a tanács számára mind nagyobb feladatot jelentett.

Tekintettel arra, hogy a társadalmi munkamegosztás differenciálódása a századfordulón lelassult, az iparosok és kereskedők száma bár a lakosság gyarapodásával bővült, de a belső arányokon ez kevés változást eredményezett. A mezőgazdasági munkáktól független személyek 1707-ben a lakosság tíz százalékát alkották, és ez az arány a polgári átalakulás előtt sem érte el a tizenkettőt. Mivel a gazdagabb rétegük számottevő része idegen anyanyelvű volt, és csak lassan asszimilálódott, a város igazgatásán belül súlyuk a kívántnál lényegesen kisebb maradt.

Az iskolák számának növekedésével, a gimnáziumok felső tagozatának kiépítésével, és főként a jogi kar létrehozásával a világi értelmiség száma és súlya jelentősen megnőtt. Ettől kezdve emlegetik Kecskemétet az iskolavárosok között. Az 1828. évi összeírás alapján 29 főt sorolhatunk – kisebb megszorításokkal – ebbe a társadalmi csoportba. A szenátorok többsége (7 fő) jogi végzettségű volt. Idevették a hivatalnokok számottevő részét is: adószedő (1), jegyző (1), írnok (1), postamester (1), pedagógus (8), ügyvéd (6), orvos (1), patikus (2), (szakképzett) bába (1). A következő két évtizedben számuk jelentősen tovább nőtt, de még így is elég szerény maradt. Többnek a munkássága, tudományos eredménye és hatása országosan is számottevő lett. Közülük kétségtelenül a legkiemelkedőbb Katona József drámaíró, a város ügyésze volt. Azonban Mátyási József költő neve is országosan ismertté vált. Csányi János országos szaklapokban több tanulmányt jelentetett meg. Gömörý Frigyes, Simonyi János és Horváth Döme szenátorok és tisztségviselők voltak. A két gimnáziumban is többen tanítottak, akik ugyancsak

növelték a város hírnevét. A piaristák közül Simai Kristóf, Révai Miklós, Horváth Cyrill és Horányi Elek, a református gimnáziumban tanítók közül pedig Tatay András, Nagy István és Karika János vált országosan ismertté. Rajtuk kívül Hornyik János történész és Szilády Károly nyomdász kezdte munkásságát, és hatott már a forradalom előtt a város szellemi életére.

E másfél évszázad szellemi és kulturális élete olyan vigasztalóan gyarapodó és sokrétű lett, hogy illetlenség lenne itt néhány bekezdésben még felvázolni is. Szakirodalma széles körű, és az átlagon felüli érdeklődést is ki tudja elégíteni.

Bár Kecskemét katonai-stratégiai szempontból távolról sem volt jelentős pont, sorsa mégis több téren összeforrt függetlenségi harcainkkal. A hazafias erők és az ellenfelek minden alkalommal nemcsak figyelembe vették gazdasági erőforrásait, hanem számoltak vele, és messzemenően ki is használták azt. A polgári forradalomból kinövő szabadságharcunk során ennél lényegesen többről volt szó. Kecskemét földesuraival szemben sok évszázadon át igen sok ütközést élt és vívott meg, és anyagi erőforrásait négy évszázadon át néhány főúri család erősen megcsapolta, és jogtalan követelései rengeteg gondot okoztak a magisztrátusnak. Az utolsó évszázadban pedig a megváltkozás révén nemcsak tartalékait vették el évenként, és tették lehetetlenné a lakosság számottevő részére a felhalmozást, hanem olyan adósságra kényszerítették a várost, amelynek törlesztése polgári emelkedését fél évszázadra visszavetette. Ezért érthető, hogy néhány nemesi családtól eltekintve a város egésze lelkesen üdvözölte a polgári forradalmat, és igen nagy részt vállalt anyagilag és fegyveresen is a szabadságharcból. Ezen események feltárását és azok ismertetését a közelmúltban több forrásközlésben, monográfiában és kisebb kiadványban is megtettem. Ezért itt egy elnagyolt ismertetés bántó lenne. Azt azonban feltétlenül ki kell emelnem, hogy a közel ezerfőnyi fegyveres szolgálatot végző katona mellett a szabadságharc két tábornoka is szorosan kötődik városunkhoz. Gáspár András itt született, innen indult rendkívülinek mondható katonai karrierje. Klapka György az itteni piaristák gimnáziumában tanult éveken át, és valójában városunkban sajátította el alaposabban a magyar nyelvet, itt vált igazán magyarrá. Gömörly Frigyes nevét nem a sorsdöntő csaták, hanem a helybeli önkéntesek szervezése és irányítása tette emlékezetessé. Muraközy János viszont szabad csapata révén a szabadságharc kritikus szakaszában vált katonai körökben ismertté. Csányi János pedig az osztrák, a horvát és az orosz haderők parancsnokaival szemben védte tőle telhetően a várost és lakosságát. Kossuth itteni fellépése és beszéde, a sokirányú és igen jelentős áldozatok mellett e néhány személy kötődése is újabb impulzusokat adott és ad a szabadságharc emlékének ápolásához.

*

Egy város a generációk sorát testesíti meg. A közösség és tagjainak élete, fejlődése csak áttételesen hasonlítható ugyan össze, de mindkettő esetében megállapíthatjuk, hogy önmagában a sok-sok esemény felidézése, a mégoly jelentős epizódok kiemelése – bár hasznos lehet – semmiképpen sem elegendő egy teljesebb kép, az igazi habitus megformálásához. Többet árul el róluk, hogyan

dolgozták fel kríziseiket, miként használták ki lehetőségeiket. Hasznosabb tehát a részletek helyett arra figyelni, volt-e törekvéseiknek határozott iránya, volt-e környezetükre kisugárzásuk, és volt-e teljesítményüknek íve. Ha megtett útjuk markáns, és fontosabb próbálkozásaik, eredményeik ebbe belesimulnak, akkor már a jövőjük sem lehet kétséges.

Ez az áttekintés Kecskemét esetében remélhetőleg mindhárom kérdésre választ adott. Egy rövid összegzés itt a végén talán mégsem felesleges. A kezdet a Déllő-tó partján létesült szálláshely volt, amely idővel állandó település – a korabeli meghatározás szerint – villa, majd falu, possessio lett, és 1368-ban pedig már mint oppidum került be a korszak közel nyolcszáz magyar mezővárosa közé. Későbbi emelkedését sosem a vak véletlen, nem valamely főúri szeszély vagy politikai konjunktúra határozta meg, hanem lakóinak szorgalma és a szerves gazdasági-társadalmi fejlődés. Kétségtelen, hogy Kecskemét helyét, hasonló társai közül történő kiemelkedését eleinte földrajzi helyzete szabta meg. Ez a számára nem rendkívüli adottság máig érezteti hatását. Egy másodlagos közlekedési gócpont is válhat ugyanis emelőerővé, segíthet egy településnek abban, hogy szűkebb és tágabb környezetétől újabb és újabb impulzusokat kapjon, hogy azután megerősödve azokra folyamatosan hasson, azokat fokozatosan magával emelhesse. Ezt a lehetőségét Kecskemét immár hetedfél évszázad óta felhasználja, és ezt a feladatát folyamatosan ellátja. A török hódítás és néhány földesúrának mohósága visszafogta ugyan szépen induló lendületét, de még így is meg tudta őrizni a Homokhátságon belül irányítószerepét. Több kisebb mezőváros megelőzte ugyan közjogi téren, de a jelzett gáncsoktól megszabadulva a polgári korban gyorsan bepótolta ezt a lemaradást: törvényhatósági jogú város, később megyeközpont, majd megyei jogú város lett, és ma is gazdaságát, népességét tekintve az ország egyik legjobban gyarapodó települése.

Évszázadokon át nagyállattartásával vált az ország külkereskedelmének egyik bázisává, és tőzsérei révén a tájegységen belül annak szervezőjévé. A hódoltság után a belterjesebb növénytermesztés, a sokoldalú szakmai ismeretet követelő tanyás gazdálkodás, a zöldség-, a szőlő- és gyümölcsstermesztés révén nyújtott mind bővebb árualapot külkereskedelmünk számára, és hatott országosan is a gazdasági és a társadalmi fejlődésre. Társadalmi feszültségeit konfliktusok nélkül sorra meg tudta oldani. Nem véletlen, hogy Németh László Kecskemét eredményei alapján vázolta fel „kert-Magyarország” programját. A malom-, a konzerv-, majd a szeszipar után a modern technika és a közlekedéssel kapcsolatos iparágak váltak számára meghatározóvá. Mivel viszonylag korán iskolaváros lett, így szellemi és kulturális kisugárzása és hatékonysága mind figyelemre méltóbbá vált, az utóbbi fél évszázadban pedig még gazdasági súlyánál is erőteljesebb. E téren is belső erőforrásai emelték. Vonzásköre pedig sokrétűbbé, és nem csak a két folyam között vált mindinkább meghatározóvá.

Tekintettel arra, hogy történelme során a külső erők és a váratlan események sokkal inkább gátló, semmint felhajtó erőként jelentkeztek, minden ok adott ahhoz, hogy Kecskemét és annak lakossága továbbra is bízson sokirányú adottságaiban, elért eredményeiben. Távlatos jövőjére magabiztosan tekinthet, azt tudatosan építheti.

Felhasznált irodalom

Hegy Klára

2001 *Az oszmán hatalom berendezkedése és működése*. In: Zsoldos Attila szerk. *Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig* 255–328. Bp.

Hornyik János

1860–1866 *Kecskemét város története oklevéltárral I–IV*. Kecskemét

Iványosi-Szabó Tibor

2002a *Kecskemét története 1541-ig*. In: Bárth János (szerk.) *Kecskemét története 1849-ig*. Kecskemét monográfiája I. 89–171. Kecskemét

2002b *Kecskemét a kései feudalizmus korában 1686–1949*. In: Bárth János (szerk.) *Kecskemét története 1849-ig*. Kecskemét város monográfiája I. 229–731. Kecskemét

Kecskemét a kora újkorban (Kézirat, 650 pagina)

Hasonlóságok és eltérések a „három város” középkori és kora újkori történelmében. (Kézirat, 360 pagina)

Novák László

1986 *A három város*. Budapest

2014 *A magyar településszervezet hungarikuma – A Három Város*. In: *Irodalom – Művészet – Tudomány* 46. évf. 192–206.

Orosz László–Füzi László

2003 *Kecskemét irodalomtörténete*. Kecskemét

Szakály Ferenc

2001 *A hódolt megye története*. In: Zsoldos Attila (szerk.) *Pest megye Monográfiája I/2*. 329–544. Bp.